

**OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FİRAR
EDEN BULGARLARIN EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)**

Özer ÖZBOZDAĞLI*

ÖZ

Bu araştırmanın konusu 1902-1903 tarihleri arasında Osmanlı Makedonyası'ndan Bulgaristan'a gerçekteşen firarlar ve firarilerin eve dönüş problemidir. Bu dönemde Eylül 1902'de Cuma-i Bâlâ İsyanı ve Ağustos 1903'te İlinden Ayaklanması çıkmıştır. Cuma-i Bâlâ İsyanı ile başlayan ve İlinden Ayaklanmasıyla devam eden süreçte Bulgaristan'a yoğun firar olayları yaşanmıştır. Osmanlı Devleti 1902 sonbaharından 1904 yılı başına kadar çıkardığı genel af düzenlemeleriyle firarilerin geri dönüşünü sağlamaya çalışmıştır. Ancak Bulgaristan'ın firarilerin geri dönüş sürecine yeterince destek olmaması nedeniyle af düzenlemelerinden istenilen sonuç alınamamıştır. Firariler konusu Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 8 Nisan 1904 tarihinde imzalanan İtilafnameyle çözümlenmiştir. İtilafnamenin imzalanmasından sonra Osmanlı hükümeti 13 Nisan 1904 tarihinde genel af ilan etmiş, geri dönüş için kapsamlı talimatnameler yayınlamıştır. Genel affın ilanından sonra firarilerin büyük bir kısmı Temmuz 1904'ün sonuna kadar geri dönmüştür. Firariler konusu Osmanlı arşivlerinden ve İngiliz konsolosluk raporlarından elde veriler çerçevesinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Makedonya Sorunu, Firari, Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Genel Af.

* Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Hatay, ORCID: orcid.org/0000-0003-3486-7270, E-posta: oozbozdogli@gmail.com

ÖZER ÖZBOZDAĞLI

**THE ISSUE OF RETURNING HOME OF BULGARIANS WHO
FLED FROM OTTOMAN MACEDONIA TO BULGARIA (1902-1904)**

ABSTRACT

The subject of this research is the desertions that took place from Ottoman Macedonia to Bulgaria between 1902-1903 and the problem of the fugitives returning home. During this period, the Friday Rebellion broke out in September 1902, and the Ilinden Uprising broke out in August 1903. In the process that started with the Friday Rebellion and continued with the Ilinden Uprising, there were intense desertion incidents in Bulgaria. The Ottoman Empire tried to ensure the return of the fugitives with the general amnesty arrangements issued from the autumn of 1902 to the beginning of 1904. However, due to Bulgaria's lack of support for the return process of the fugitives, the amnesty arrangements did not yield the desired results. The issue of fugitives was resolved with the agreement signed between the Ottoman Empire and Bulgaria on April 8, 1904. After the signing of the agreement, the Ottoman government declared a general amnesty on April 13, 1904, and issued comprehensive instructions for return. After the declaration of the general amnesty, most of the fugitives returned by the end of July 1904. The issue of fugitives will be examined within the framework of data obtained from the Ottoman archives and British consular reports.

Keywords: Macedonian Question, Deserter, Ottoman Empire, Bulgaria, General Amnesty.

EXTENDED ABSTRACT

Macedonia, which was left to Bulgaria with the Treaty of San Stefano, was signed on July 13, 1878 as a result of European diplomacy. The Treaty of Berlin caused the Treaty of San Stefano to be shelved and divided "Great Bulgaria" into three parts. While the Bulgarian Empire was established with the Treaty of Berlin, an autonomous province was created under the name of Eastern Rumelia. The part covering the region of Macedonia was left to the Ottoman administration on the condition that reforms were made according to Article 23 of the Treaty of Berlin. After the Treaty of Berlin, the term Macedonia was a term used for the provinces of Thessaloniki, Bitola, and Kosovo. Border arrangements of the treaty caused controversy. The region of Macedonia was the scene of the irredentist struggles of the Balkan states (Bulgaria, Serbia, Greece).

Bulgaria was one of the most influential states among the Balkan states in the Macedonian question. After the Treaty of Berlin, reaching the

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FİRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

borders of “Greater Bulgaria” became the main goal of Bulgaria. To achieve these goals, Bulgaria pursued a policy of incorporating Macedonia into its territory after its annexation of Eastern Rumelia in 1885. For the annexation policy to be successful, the Bulgarian presence in Macedonia had to be strengthened first. In this context, one of the most important reasons for the emergence of the Macedonian problem is the provocations made by Bulgaria in Macedonia in terms of religion and nationality. Bulgaria also supported the resistance movements in Macedonia to achieve its political goals. One of the most important sources of the Bulgarian movement in Macedonia was the resistance movements established in the region for armed struggle in the late 19th century. The most important Bulgarian organizations in this struggle were Internal Macedonia Edirne-Thrace Revolutionary Organization (Vitreshna Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya-VMORO-Internal Organization) and the Supreme Macedonian Committee (Vrhovniyat Makedono-Odrinski Komitet-External Organization). These two organizations played an active role in the Macedonian question with gang movements and rebellions. The two major rebellions that broke out in Macedonia during this period were the Cuma-i Bâlâ Rebellion of September 1902, organized by the External Organization, and the Ilinden Preobrajerie Revolt of August 2, 1903, organized by the Internal Organization. During these revolts, there were intense desertions from Macedonia to Bulgaria.

Desertions from Macedonia to Bulgaria had been a frequent occurrence since the establishment of the Emirate. Desertions began to increase in the early 1900s due to the increased activity of resistant groups in Macedonia. The most intense period of desertions was the period of Cuma-i Bâlâ and Ilinden uprisings.

Cuma Uprising was started on 23 September 1902 by the Supreme Macedonian Resistance Movement in the village of Zelisnika in the district of Cuma-i Bâlâ. The uprising was suppressed by Ottoman troops towards the end of October. A significant part of the villagers who participated and supported the rebellion fled to Bulgaria with the encouragement of their resistance movements. An examination of Ottoman archival documents shows that the escapes that took place after the Cuma-i Bâlâ Uprising were dominated by individuals associated with resistance movements. With the mass escapes from the villages that supported the rebellion and the inclusion of their families in this process, the issue could have been exploited and turned into propaganda material against the Ottoman State. The Ottoman government made general amnesty arrangements so that the issue of fugitives could not be exploited by resistance movements and Bulgaria and would not be the subject of any foreign intervention.

The Ottoman government granted amnesty in October 1902 for the return of the fugitives after the rebellion and called for their return. While the Ottoman Empire continued to make attempts for the return of the fugitives, the reform plan imposed by Russia and Austria was accepted by the Ottoman Empire on February 23, 1903. Article 6 of the reform plan provided amnesty for political crimes and fugitives. In this context, the Ottoman government declared a general amnesty for the return of political criminals and fugitives in March 1903.

However, the returns were not at the level expected by the Ottoman government. It was found that the fugitives did not want to return because of the fear of resistance movements and ill-treatment. From the beginning of 1903, the desertions continued to increase due to the general revolt preparation of the Internal Organization. While the problem of fugitives continued, the Ilinden Uprising broke out on August 2, 1903. During the rebellion, the Ottoman government continued its attempts for the return of the fugitives. However, with the intense desertions during and after the Ilinden Uprising, the issue of fugitives turned into a political crisis between the Ottoman Empire and Bulgaria.

The Internal Organization, which wanted greater autonomy in Macedonia, launched the Ilinden Uprising on August 2, 1903. At the beginning of the revolt, most of the Ottoman forces were in the north of the Kosovo province due to the Albanian revolt and in the areas close to the borderline due to Bulgaria's support for resistance movements. For this reason, the rebellion soon spread to a wide area. The revolt was suppressed by shifting the troops from the north to the Monastir region and mobilizing the Albanian Rediff. The rebellion, which lasted about 3.5 months, ended at the end of October, and security was restored. The clashes had caused serious destruction in the countryside. During the suppression of the rebellion, many villages were destroyed. Unrest in the region continued until the adoption of the Mürzsteg Reform Plan.

The Ilinden uprising led to the deterioration of social and economic life in the provinces of Thessaloniki, Bitola, and Kosovo, and caused many Bulgarians to flee to Bulgaria. During and after the rebellion, there were intense desertions in Bulgaria. When the uprising failed to achieve its aim, the Bulgarians, pushed by resistance members, fled to Bulgaria in waves. In the days when the desertions continued to increase, the Ottoman Empire accepted the Mürzsteg Reform Plan prepared by Russia and Austria-Hungary after the rebellion and received the approval of other states. After the adoption of the plan, the Ottoman government declared a general amnesty to ensure the return of the fugitives. The Ottoman Empire first declared a

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FİRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

general amnesty on January 18, 1904. The general amnesty covered those who fled to Bulgaria and Eastern Rumelia in 1902-1903. A comprehensive directive was prepared by the Ministry of Internal Affairs for the return of the fugitives.

It was decided to implement the directive from the date of the announcement. The directive was put into practice at the end of January 1904. However, the number of returnees did not occur at the expected level. It can be said that the most important reason for the expected level of returns was the ongoing negotiations between Bulgaria and the Ottoman State. At the end of the negotiations, the Entente was signed between the Ottoman Empire and the Bulgarian Empire, on April 8, 1904. With the Entente, the issue of fugitives, which caused a crisis between the parties, was resolved. After the signing of the Entente, the Ottoman Empire declared a general amnesty for political criminals and fugitives on April 13, 1904. Following the declaration of a general amnesty, a separate directive was prepared by the Rumelian Inspectorate for those who fled to Bulgaria and Oriental Rumelia within two years in accordance with the contents of the directive detailed above for Thessaloniki, Bitola, and Kosovo. The directive was implemented in mid-May and returns began.

With the general amnesty and directives issued on April 13, 1904, a significant part of the fugitives returned. According to the data that can be determined from the Ottoman archive documents, about 4800 fugitives had returned. The Austro-Hungarian consul in Thessaloniki reported to Vienna in early August that more than 6,000 of the fugitives who had fled to Bulgaria had returned to the provinces of Thessaloniki, Kosovo, and Bitola. Some of the fugitives refused to return and remained in Bulgaria. The applications of the fugitives for return from time to time were rejected by the Ottoman State. Later, the applications made by the fugitives for return were rejected by the Ottoman Empire. The fugitives would have to wait for the legal regulation to be made after the declaration of the Second Constitutional Era for their return.

The subject of this study is the Bulgarians who fled from Macedonia to Bulgaria during and after the Cuma-i Bâlâ and Ilinden Uprisings in 1902-1903 and the problem of their return home. It should be noted that the Ottoman Government generally preferred to use the term fugitive for those who went to Bulgaria in order to prevent the agitation of resistance movements and the Bulgarian Empire in the international arena. British Consular reports use the terms "Macedonian Refugees" and "Migrants" for fugitives. It is understood from Ottoman archival documents and British Consular reports that the Bulgarian government preferred to use the term

“refugee”. The issue of Bulgarian fugitives will be analyzed within the framework of basic data obtained from Ottoman archival documents and British consular reports.

Giriş

19. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti'nin gündemine oturan Makedonya meselesinin uluslararası bir sorun haline gelmesi 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması'nın Balkanlara ilişkin düzenlemelerinden endişe duyan Avrupa diplomasisi sayesinde gerçekleşti. Avrupa diplomasisinin sonucunda 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması, Ayastefanos Antlaşması'nın rafa kaldırılmasına neden olurken, “Büyük Bulgaristan'ı” da üçe bölmekteydi.¹ Berlin Antlaşması ile Bulgaristan Emareti tesis edilirken, Şark-i Rumeli adı altında bir de özerk bir eyalet oluşturuldu. Makedonya bölgesini kapsayan kısım ise Berlin Antlaşması'nın 23. maddesine göre reformlar yapılması şartıyla Osmanlı idaresine bırakıldı. Bu madde büyük güçlerin Makedonya'ya müdahalesine zemin hazırladı. Berlin Antlaşması'ndan sonra Makedonya tabiri Selanik, Manastır, Kosova (Üsküp sancağı) vilayetleri için kullanılan bir terimdir. Berlin Antlaşması doğu sorununa kesin bir çözüm olmadı. Antlaşmanın sınır düzenlemeleri anlaşmazlıklara neden oldu. Makedonya bölgesi Balkan devletlerinin irredantist mücadelelerine sahne oldu.² Bu mücadele döneminde Osmanlı Devleti, Makedonya'da asayişini sağlamaya ve yabancı müdahalesini önlemeye çalıştı.

Makedonya sorununda Balkan devletleri arasında en çok Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan etkili olmuştur. Stratejik ve ekonomik önemi nedeniyle komşu ülkelerin yayılma yönünde bulunan Makedonya hakkında Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan açık siyasi emeller besliyorlardı. Bu

¹ Kaya Bayraktar, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, *Bilgi*, Sayı 69, 2014, s. 5; Mahir Aydın, “Bulgaristan Komiserliği”, *Türk Tarihi Belgeleri Dergisi*, Cilt 17, Ankara 1997, s. 71; Yakub Ahabab, “Amerikan ve İngiliz Basınında İkinden İsyanı 1903”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt1, Sayı 1, 2015, s. 119.

² Kemal Beydilli, “II. Abdülhamid Döneminde Makedonya Mes'elesi'ne Dair”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 9, Sayı 9, İstanbul 1989, s. 79; Meltem Begüm Saatçi, “XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 115; Mehmet Hacısalihoğlu, “İttihadçılar ve Makedonya İhtilal Komiteleri: İttihat ve Terakki Hükümetinin Başlamasına Kadar İlişkiler, Pazarlıklar ve Sonuçları”, *Tarih Dergisi*, Sayı 38, 2011, s. 101; Gül Tokay, *Makedonya Sorunu (1903-1908)*, Afa Yayınları, İstanbul 1995, s. 11.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FİRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

ülkeler Makedonya'da etnik ve tarihsel taleplerde bulunuyorlar ve bu taleplerini de dil, tarih ve dinsel iddialarla desteklemeye çalışıyorlardı. İddiaları çerçevesinde Makedonya'da kendi soydaşları olarak gördükleri halk gruplarını destekliyorlardı. Bu ülkeler iddialarını uygulamaya koyabilmek için 19. yüzyılın sonlarından itibaren çok yönlü propaganda faaliyetlerine başladılar.³

Bulgaristan, Makedonya sorununda Balkan devletleri içerisinde en etkili olan devletlerin başında gelmektedir. Berlin Antlaşması'ndan sonra "Büyük Bulgaristan" sınırlarına ulaşmak Bulgaristan'ın ana hedefi olmuştur. Bulgar irredantizmi Şarki Rumeli, Şimali Bulgaristan, Makedonya ve Trakya'yı kapsamaktaydı. Bulgarlar, bu bölgeleri kendilerine ait sınırlar olarak algılamakta ve milli sınırların gerçekleşmesi için coğrafyaların topraklarına katılmasını bir zaruriyet olarak görmekteydiler. Bu hedeflere ulaşabilmek için Bulgaristan, 1885 yılında Şarki Rumeli'yi ilhakının ardından Makedonya'yı da topraklarına dahil etme politikası takip etmiştir.⁴ Politikanın başarılı olabilmesi için öncelikle Makedonya'daki Bulgar varlığının güçlendirilmesi gerekiyordu. Bu bağlamda Makedonya sorununun ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden biri de Bulgaristan'ın, din ve milliyet yönünden, Makedonya'da yaptığı tahriktir. Bulgaristan, Makedonya'da politik hedeflerine ulaşabilmek için komitalara da destek vermiştir. Makedonya'da Bulgar hareketinin en önemli aktörlerinden biri de 19. yüzyılın sonlarında silahlı mücadele için bölgede kurulan komitalardır.⁵ Bu mücadelede en önemli Bulgar örgütleri; İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü ve Yüksek Makedonya Komitesi'dir.⁶

1890-1897 yılları arasında Makedonya'daki Bulgar örgütleri yapılanma dönemini yaşadı. Bulgarların en önemli örgütü olan "Makedonya İhtilal Örgütü" 1893 yılında Selanik'te kuruldu. Sonraki dönemde birkaç kez

³ Süleyman Kani İrtəm, *Makedonya Meselesi*, (haz.) Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 141; Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, (çev.) İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 40; Hacısalihioğlu, *a.g.m.*, s. 102.

⁴ Mümin İsov, "Makedonya Hareketi'nde Savaşa Giden Liderlik Mücadelesi: *VMORO* ile *VMOK* Arasındaki İlişkilerin Bir Boyutu (1896-1903)", Balkan Tarihi Araştırmaları I, (ed.) Bülent Akyay, *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Edirne 2021, s. 222; Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", s. 71.

⁵ Tokay, *a.g.e.*, s. 36.

⁶ *Osmanlı Avrupası'nda Bölücülük Cereyanı: Makedonya Komitacılarının Anıları*, (der.) Mümin İsov ve Ergün Hasanoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 11; Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, (çev.) İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 121-123.

adı değişen ve 1905'ten itibaren İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü (Vitresna Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya-VMORO-İç Örgüt) diye adlandırılan örgüt Makedonya sorununun da önemli bir rol oynadı. Örgütün genel amacı Makedonya'nın özerkliği idi. Makedonya olaylarında etkili olan bir diğer komita ise 1895'te Sofya'da kurulan Yüksek Makedonya Edirne Trakya Komitesi (Virhovniyat Makedono-Odrinski Komitet- Dış Örgüt)'dir. Bu örgütün amacı Bulgaristan'ın politikası doğrultusunda "ilhak" için çalışmaktı.⁷ Bu iki örgüt çete hareketi ve isyanlarla Makedonya sorununda etkin rol oynadı.

Makedonya'da örgütlenen İç Örgütün 1897 yılında Osmanlı hükümeti tarafından ortaya çıkarılması komita için büyük bir darbe olmuştur. Bu kritik durumda harekete geçen İç Örgüt 1898 sonbaharında silahlı birlikler oluşturmuş ve çete hareketine başlamıştır. Örgütün silahlı eylemlere başlaması Makedonya sorununa yeni bir boyut kazandırmıştır.⁸ Çete olaylarının artmasıyla birlikte Makedonya 1901'den itibaren sürekli isyan atmosferi içinde yaşamıştır. Bu süreçte Makedonya çıkan iki büyük isyan, Dış Örgüt tarafından organize edilen Eylül 1902 yılında çıkan Cuma-i Bâlâ İsyanı ve İç Örgütün organize ettiği 2 Ağustos 1903 tarihli İlinden Preobrajenie Ayaklanmasıdır. Bu isyanlar döneminde Makedonya'dan Bulgaristan'a yoğun firarlar yaşanmıştır.⁹

Bu çalışmanın konusu, 1902-1903 yıllarında Cuma-i Bâlâ ve İlinden ayaklanmaları sırasında ve sonrasında Makedonya'dan Bulgaristan'a firar eden Bulgarlar ve bunların eve geri dönüş problemidir. Edirne vilayetinden Bulgaristan'a firar edenler, Osmanlı belgelerinin fazlalığı nedeniyle başka bir çalışmada ele alınmak üzere araştırmaya dahil edilmemiştir. Çalışmanın konusu Makedonya vilayetleriyle sınırlandırılmıştır. Osmanlı Devleti, barış zamanlarında resmî makamların iznini almadan başka ülkelere gidenler için "firari" kelimesini kullanmıştır. Kelime anlam itibarıyla kaçmak eylemini ifade etmektedir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise kaçak, kaçkın ve kaçmış olan kimse olarak ifade edilmektedir.¹⁰ Osmanlı arşiv belgelerinde Bulgaristan'a kaçan Bulgarlar için ağırlıklı olarak "firari" kavramının

⁷ İki Örgütün tarihi gelişimi konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız. İsov, *a.g.m.*, s. 225-247; *Osmanlı Avrupası'nda Bölücülük Cereyanı*, s. 11; Hacısalihoğlu, *a.g.e.*, s. 45-47; Adanır, *a.g.e.*, s. 121.

⁸ Hacısalihoğlu, *a.g.e.*, s. 52.

⁹ Adanır, *a.g.e.*, s. 144-192.

¹⁰ Nedim İpek, "Kaynakların Dilinde Göç Kavramı", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 17, Sayı 17, 2014, s. 15.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FIRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

kullanıldığı görülmektedir. Birkaç belgede “hicret eden” ve “mülteci” tabirleri de kullanılmıştır. Osmanlı hükümeti, komitaların ve Bulgar Emareti'nin uluslararası alanda yaptığı ajitasyonu önlemek için Bulgaristan'a gidenler için genel olarak firari tabirini kullanmayı tercih ettiğini belirtmek gerekir. İngiliz Konsolosluk raporlarında firariler için “Makedon Mülteciler” ve “göçmen” tabirleri kullanılmaktadır. Osmanlı arşiv belgelerinden ve İngiliz Konsolosluk raporlarından Bulgaristan hükümetinin ise “mülteci” tabirini kullanmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bulgar firarileri konusu Osmanlı arşiv belgelerinden ve İngiliz konsolosluk raporlarından elde edilen temel veriler çerçevesinde analiz edilecektir.

1. Cuma-i Bâlâ Ayaklanması ve Firarlar

Makedonya'dan Bulgaristan'a yaşanan firarlar, emaretin kurulmasından itibaren sık yaşanan bir olguydu. Bir Osmanlı belgesinde 1895 yılından 9 Ocak 1904'e kadar Bulgaristan ve Şarki Rumeli'ye firar eden Bulgarların sayısının 70.000'i bulduğu belirtilmektedir.¹¹ Firarlar komitaların Makedonya'da etkinliğinin artmasına bağlı olarak 1900'lerin başından itibaren artmaya başlamıştır. Firarların en yoğun yaşandığı dönem ise Cuma-i Bâlâ ve İlinden ayaklanmaları dönemidir.

Cuma Ayaklanması, 23 Eylül 1902'de Yüksek Makedonya Komitesi tarafından Cuma-i Bâlâ kazasının Zelisnika köyünde başlatılmıştır. İsyan Razlık, Petriç, Melnik ve Ustrumca bölgelerine yayılmıştır. 27 Ekim 1902 tarihli bir Osmanlı belgesinde ise Cuma-i Bala kazasından 26 köy halkının meskenlerini terk ederek isyana katıldığı belirtilmektedir. İrtem'e göre, Melnik ve Cuma-i Bâlâ kazalarında etkili olan bu isyana 17 köy katılmıştır. Ayaklanma Osmanlı birlikleri tarafından ekim ayının sonlarına doğru bastırılmıştır.¹² İsyana katılan ve destek veren köylülerin önemli bir kısmı komitalarında teşvikiyle Bulgaristan'a firar etmiştir.¹³

Cuma-i Bâlâ ayaklanması sonrasında da Bulgaristan'a firar olayları devam etti. Komitacılar sınır hattındaki köylüleri Bulgaristan'a firar için

¹¹ BOA. BEO. 22/168, 22 Kanun-i evvel 1319.

¹² Hacısalıhoğlu, *a.g.e.*, s. 104; Adanır, *a.g.e.*, s. 162-163; İrtem, *a.g.e.*, s. 218; İsra Şeh, *Balkan Tarihinde İlinden İsyanı ve Kruşevo'da Hükümet Kurma Girişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu, İstanbul 2021, s. 27.

¹³ BOA. Y. MTV. 236/152, 14 Teşrin-i sani 1318.

teşvik etmekteydi.¹⁴ Firarlar ağırlıklı olarak sınıra yakın Cuma-i Bâlâ, Nevrekop ve Razlık kazalarından gerçekleşti. İsyanın bastırılmasından sonra Osmanlı hükümeti, bölgede asayişli sağlamak için nasihat heyetleri kurdu ve silah toplama operasyonlarına başladı. Silah toplama operasyonları sırasında silahlarını teslim etmek istemeyen ve komitalarla iltisaklı olan Bulgarların büyük bir kısmı firar etti.¹⁵ Örneğin, Razlık'ta silah toplama olayları sırasında silahlarını teslim etmek istemeyenler komitacılarında kışkırtılmasıyla Bulgaristan'a kaçtı. Yargılanma ve ceza alma korkusu yüzünden bazı köylülerde firar etti.¹⁶

Osmanlı arşivlerinde yapılan incelemelerde firarilerin toplam sayısı ile ilgili net verilere ulaşılamamıştır. Firarilerin toplam sayısı ile ilgili veriler hem Osmanlı arşiv belgelerinde hem de literatürde tahmini verilere dayanmakta ve birkaç yüz kişiyle ifade edilmektedir.¹⁷ Adanır'a göre, isyan sırasında 200 kişi firar etmiştir.¹⁸ Bulgaristan Komiseri Ali Ferruh Bey Kasım 1902'de firari sayısının yaklaşık 500 kişi olduğunu belirtmektedir.¹⁹ İngiliz diplomatik raporlarına göre, 1902 yılı sonunda Makedonya'dan Bulgaristan'da yaklaşık 300 firari vardı.²⁰ İngiltere'nin Sofya konsolosu Bulgaristan İçişleri Bakanlığı'ndan aldığı bilgiye dayanarak verdiği bilgiye göre, 1902 yılının son aylarında Selanik, Manastır, Kosova ve Edirne vilayetlerinden firar edenlerin sayısı 1850 kişiydi.²¹ Komitacılar ve Bulgar hükümeti mülteci ajitasyonu üzerinden Osmanlı aleyhine propaganda yapmak için firar edenlerin sayısını fazla vermiş olabilir. Osmanlı arşiv belgelerindeki veriler ise sonradan elde edilen istihbarat bilgilerine veya araştırmalara dayanmaktadır.

¹⁴ BOA. Y. A... HUS. 438/70, 17 Kanun-i evvel 1318.

¹⁵ BOA. Y. PRK.ASK. 187/62, 17 Teşrin-i sani 1318; BOA. Y. PRK. UM.. 61/22, 13 Teşrin-i sani 1318; BOA. Y.PRK. UM.. 61/56, 1 Kanun-i evvel 1318.

¹⁶ Adanır, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁷ Julian Brooks, *Managing Macedonia: British Statecraft, Intervention and "Proto-peacekeeping" in Ottoman Macedonia*, Simon Fraser University, 2014, s. 323.

¹⁸ Adanır, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁹ Elliot to the Marquess of Lansdown, Sophia, 16 August 1903, No. 328, *HCPP, Turkey. No: 1 (1904)*, March-September 1903; Ali Ferruh Bey 1902-1904 yılları arasında Bulgaristan Komiserliği görevini yürütmüştür. Bulgar Emaretinde görev yapan komiserlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", s. 71-83.

²⁰ Brooks, *a.g.e.*, s. 183.

²¹ Elliott to the Marquess of Lansdowne, Sophia, 6 June 1903, No. 199, *HCPP, Turkey. No: 1 (1904)*, March-September 1903.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FIRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

Osmanlı hükümeti, firarların sebepleriyle birlikte kaç kişinin firar ettiğinin araştırılması için vilayetlere talimat vermiştir. Selanik vilayetinde firarlar ve sebepleriyle ilgili kapsamlı araştırmalar yapılmıştır. Cuma-i Bâlâ kazasından Ekim 1902'de 23 hane, Marlıova köyünden ise 2 hane halkının Bulgaristan'a firar ettiği tespit edilmiştir. Bunların 1903 ilkbaharında meydana gelmesi muhtemel isyanda zarar görmemek için hayvan ve eşyalarını satarak gittikleri tespit edilmiştir.²² Bu firarların Osmanlı Devleti hakkında bir şikâyete zemin hazırlamak için komitaların tertibi olabileceği belirtilerek ayrıntılı inceleme yapılması talimatı verilmiş ve sınır hattında önlemlerin artırılması istenmiştir.²³

Cuma-i Bâlâ kazasına bağlı Karasu Çiftliği'nden ise 3 hane halkının Bulgaristan'a firar ettiği belirlenmiştir. Firarilerin komitaların fikirlerini benimseyen veya destekleyen kişiler oldukları, bu hareketlerini serbestçe icra etmek için Bulgaristan'a firar ettikleri tespit edilmiştir. Osmanlı makamlarına göre, firariler Bulgaristan tarafından eskisinden daha fazla desteklenmekte ve himaye edilmekteydi. Komitaların 1903'ün ilkbahar aylarından itibaren şiddet eylemlerini arttıracığı ve genel bir ayaklanma için hazırlık yaptığı Selanik Valiliği tarafından hükümete bildirilmiştir.²⁴ İç Örgüt, genel bir ayaklanmaya hazırlık için özellikle komitayla iltisaklı olan Bulgarları firara teşvik etmekteydi.²⁵

Cuma-i Bâlâ'nın *Dobrova* köyü sınır hattında bulunan *Telkile* mahallesinden 7 hane halkının bir kısım eşyalarıyla birlikte, Subaşı mahallesinden ise 2 hanede 10 kişinin Bulgaristan'a firar ettiği belirlenmiştir. Firarların sebeplerinin araştırılması, firarilerin terk ettikleri eşya ve zahirenin koruma altına alınması talimatı verilmiştir.²⁶ Araştırmalarda, *Telkile* mahallesinden 20-30 kişinin komita tarafından tehditle götürüldükleri, bu hanelerde kalan kişilerin ifadelerinden anlaşılmıştır. Hanelerinde kalan eşyalar koruma altına alınmıştır. *Bistrice* köyünden bazı kişilerin ise komitacıların tehdidiyle firar ettiği ve bunların geri dönüşlerine engel olduğu belirlenmiştir.²⁷

²² BOA. Y.PRK. ASK. 187/68, 18 Teşrin-i sani 1318.

²³ BOA. DH. MKT. 562/65, 6 Teşrin-i sani 1318.

²⁴ BOA. HR. SFR. 04.. 253/63, 4 Kanun-i evvel 1318; BOA. DH. ŞFR. 298/101, 30 Teşrin-i sani 1318; BOA. HR. SFR. 04.. 253/12, 20 Kanun-i evvel 1318.

²⁵ BOA. TFR. I. A.. 2/120, 22 Kanun-i evvel 1318.

²⁶ BOA. DH. MKT. 562/65, 6 Teşrin-i sani 1318.

²⁷ BOA. DH. MKT. 562/65, 23 Kanun-i evvel 1318.

ÖZER ÖZBOZDAĞLI

Cuma-i Bâlâ kazasına bağlı Gradova köyünden 14 hane halkından bazılarının münferiden bazılarının ise aileleriyle firar ettikleri köy muhtarının jurnalinden anlaşılmıştır. Cuma-i Bâlâ Kaymakamlığına firarların sebeplerinin derinlemesine araştırılması ve eğer komitaların tehdidiyle gerçekleşiyorsa gerekli tedbirlerin alınması için talimat verilmiştir.²⁸ Araştırma neticesinde Gradova'dan firar eden bazı kişilerin daha önceden komitalara katıldığı, bunların tutuklanma endişesi ve komitaların telkinleriyle firar ettikleri tespit edilmiştir. Brezeve köyünden ise 15 kişi firar ettikleri sırada askerlerle karşılaşmış, dur ihtarına uymamaları sonucunda açılan ateşle bir kişi hayatını kaybetmiş, diğerleri ise Bulgaristan'a firar etmiştir. Ölen Şahsın sabıkalı Georgi Papadan olduğu daha önce firar ettiği ve eşyalarını almak için geri döndüğü anlaşılmıştır.²⁹

Siroz sancağına bağlı Razlık kazasında yapılan araştırmalarda ise firarların devam ettiği tespit edilmiştir. Araştırmalarda, Razlık'ın içinden 20, Banska'dan 10, Yakorit'ten 20, geri kalanı diğer kazalardan olmak üzere 70-80 kadar Bulgar firar etmiştir. Bunların isyana katılmak üzere Bulgaristan'a geçtikleri ve nerede olduklarının bilinmediği ailelerinin ifadelerinden anlaşılmıştır. Bunların komita tarafından bir amaç için Bulgaristan'a davet edildikleri belirlenmiştir.³⁰ Razlık'ın Lasne ve Çepine köylerinden ise 100 kadar firarın olduğu tespit edilmiştir. Firarların isyana destek olan bölgelerde yoğunlaştığı görülmüştür.³¹

Selanik vilayetine bağlı Siroz sancağından firar edenler arasında komitalara destek veya dâhil olanlar ağırlıktaydı. Cuma-i Bâlâ kazasından Bulgaristan'a firar eden şahısların komitacılıktan vazgeçmedikleri ve faaliyetlerini daha serbest bir şekilde devam ettirebilmek için firar ettikleri tespit edildi. Bulgaristan tarafından firarilere yardım yapıldığı belirlendi. Bu tespitlerden sonra Siroz mutasarrıflığı, firarilerin geri dönüşü için bir müddet tayin edilmesini, bu müddet zarfında geri dönmeyenlerin hane ve mallarının müsadere edileceğinin ilan edilmesi yönünde bir karar alınmasını talep etti. Selanik Valiliği firarilerin eşya, ev ve arsalarını muhafaza altına aldırmıştır.³²

²⁸ BOA. *DH. MKT.* 652/65, 14 Teşrin-i sani 1318.

²⁹ BOA. *DH. MKT.* 562/65, 16 Teşrin-i sani 1318; BOA. *DH. MKT.* 562/65, 25 Kanun-i evvel 1318.

³⁰ BOA. *Y. PRK.UM.* 61/58, 2 Kanun-i evvel 1318.

³¹ BOA. *DH. MKT.* 562/65, 29 Kanun-i sani 1318.

³² BOA. *DH. ŞFR.* 299/56, 15 Kanun-i evvel 1318.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FIRAR EDEN BULGARLARIN EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

Osmanlı hükümeti, firarların devam etmesi nedeniyle Bulgaristan Emareti'nin kurulduğu tarihten itibaren Bulgaristan'a firar edenlerin sayısının tespit edilmesi için kapsamlı araştırma yapılmasını istemiştir.³³ Bir Osmanlı belgesinde 1895 yılından Ocak 1904'e kadar Bulgaristan ve Şarki Rumeli'ye firar eden Bulgarların sayısının 70.000'i bulunduğu belirtilmektedir.³⁴ Kosova Valiliği yaptığı araştırmada 2609 kişinin Bulgaristan'a firar ettiğini tespit etmiştir.³⁵ Manastır vilayetinden 3 kişinin firar ettiği bildirilmiştir.³⁶ Selanik Valiliği yaptığı araştırmada Cuma-i Bâlâ'dan Bulgaristan'a firar edenlerin yarısı kadın olmak üzere 1000 kişiye ulaştığını belirlemiştir. Bunlardan 320'si erkek, 360'ı kadın olmak üzere 680'i isyan sırasında komitacılarla birlikte firar etmişlerdir. Geri kalan 320'sinin 140'ı kadın, 40'ı ise çocuktur. Cuma İsyanı'ndan sonra firar eden erkek sayısı 140'tır. Firarilerden ancak yarısı aileleriyle birlikte kaçmış diğerlerinin aileleri ise hanelerinde kalmıştır. Haneleri yananlardan 15 kişi firar etmiştir. Selanik Valiliği, bu firarlara "hicret" denilemeyeceğini, çünkü bir "hicretin" aileyle birlikte veya bir ihtiyaçtan gerçekleşebileceğini, bu firarların ise komitaların organizasyon ve tahrikiyle gerçekleştiğini belirtmiştir.³⁷

Cuma Ayaklanması sonrasında gerçekleşen firarlarda komitalarla bağlantılı olan şahısların ağırlıklı olduğu görülmektedir. İsyana destek veren köylerden toplu firarlar yaşanması ve ailelerinde bu sürece dahil edilmesiyle konu istismar edilebilir ve Osmanlı Devleti aleyhine bir propaganda malzemesi haline getirilebilirdi. Osmanlı hükümeti, firariler meselesinin komitalar ve Bulgaristan tarafından istismar edilememesi ve herhangi bir dış müdahaleye konu olmaması için genel af düzenlemeleri yaptı.

2. Firarilerin Geri Dönüşü İçin Yapılan Düzenlemeler

Firarilerin varlığı hem siyasi hem de insani olarak büyük güçleri harekete geçirebilecek bir konuydu. Firariler Bulgaristan'da ve Şarki Rumeli'de kaldıkları müddetçe komita faaliyetlerine katılabilir ya da bu

³³ Emaret kurulduktan Edirne vilayetinden Bulgaristan'a firar edenlerin sayısı 7097 kişi olarak tespit edilmiştir. BOA. TFR. I.A.. 3/277, 27 Kanun-i Sani 1318.

³⁴ BOA. BEO. 22/168, 22 Kanun-i evvel 1319.

³⁵ Bu firarilerin; 549'u Üsküp, Osmaniye kazasından 436, 94'ü Radovişte kazasından, 220'si Kratova kazasından, 553'ü Köprülü kazasından, 200'ü Planka kazasından, 215'i İştîp kazasından, 244'ü Koçana kazasından, 81'i Kumanova kazasındandır. Prizren sancağından 7 kişi aileleriyle birlikte Bulgaristan'a gittikleri tespit edilmiştir. BOA. TFR. I. A... 3/277, 14 Şubat 1318.

³⁶ BOA. TFR. I. A.. 3/277, 27 Kanun-i sani 1318.

³⁷ BOA. TFR. I.A...3/277, 28 Kanun-i sani 318.

düşüncelere destek verebilirlerdi. Ekonomik bakımdan içinde buldukları kötü durumda istismar edilebilirdi.³⁸ Osmanlı hükümeti, firariler meselesinin daha büyük bir krize dönüşerek Avrupa devletlerinin müdahalesine konu olmaması için düzenleme yapma kararı aldı.³⁹

Osmanlı hükümeti, isyan sonrasında firarilerin geri dönüşleri konusunun vilayetlerin görüşlerinin alınması ve bir yol haritasının belirlenmesi kararlaştırdı. Vilayetlerden alınan bilgilerden sonra Bulgaristan'a kaçmış ailelerin geri dönüşü için Ekim 1902'de af çıkarıldı ve geri dönüş çağrısı yapıldı. Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerine verilen talimatta; bazı fesat hareketlerine katıldıkları için haklarında af çıkarılan Bulgar firarilerinden dönenlerin ve geri dönecek şahısların sayılarının araştırılarak gönderilmesi talep edilmiştir. Talimattan sonra Selanik vilayetinden alınan telgrafta Cuma-i Bâlâ ahalisinden olan 7 kişini aileleriyle birlikte döndüğü, 14 kişinin ise dönüşlerinin zor olduğu, Razlık'ta toplam 10 firariden 1'inin döndüğünü geri kalanının ise peyder pey geleceği bildirilmiştir. Geri dönüşler için Bulgaristan nezdinde girişimler devam etmekteydi.⁴⁰

Gerri dönüş için Bulgaristan'dan firarilerin listeleri alınmıştır. Cuma-i Bâlâ kazasına bağılı Bistriçe köyünden 56 erkek,61 kadın 143 çocuğun isimlerini içeren liste Bulgaristan görevlileri tarafından Osmanlı makamlarına teslim edilmiştir. Bu ailelerin geri dönüşü sağlanmıştır. Gerri kalan ailelerin Bulgaristan hükümetinden listelerin alınmasından sonra geri dönüşleri sağlanmaya çalışılmıştır.⁴¹ 14 Şubat 1903 tarihli bir Osmanlı belgesinde ilan edilen aftan sonra Bulgaristan'a firar etmiş olan 26 köy ahalisinin ev dönüşlerinin sağlandığı belirtilmektedir.⁴²

Bu süreçte Osmanlı Devleti, Kasım 1902'de "Rumeli Vilayetleri Hakkında Talimat" başlıklı reform planını yürürlüğe koydu.⁴³ Osmanlı hükümeti, reform programının ilan edilmesinden sonra firarilerin geri dönüşlerini sağlamak için genel affı tamamlayacak bir takım yeni kararlar

³⁸ BOA. *DH. MKT.* 490/52, 10 Teşrin-i evvel 1318.

³⁹ Brooks, *a.g.e.*, s. 201.

⁴⁰ BOA. *DH. MKT.* 490/52, 2 Teşrin-i evvel 1318; BOA. *DH. MKT.* 490/52, 6 Teşrin-i evvel 1318.

⁴¹ BOA. *A.} MTZ. (04.)* 86/42, 10 Teşrin-i evvel 1318.

⁴² BOA. *İ. MTZ. (04.)* 30/1942, 1 Şubat 1318.

⁴³ Tokay, *a.g.e.*, s. 43; Adanır, *a.g.e.*, s. 167.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FİRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

aldı.⁴⁴ Affın halka duyurulması için gazetelerde ilan edilmesi ve firarilerin iadesi için Bulgaristan nezdinde girişimlerde bulunulması kararlaştırıldı.⁴⁵ Geri dönecek firarilere devlet tarafından para yardımı yapılacağı, ev ve arazilerinin iade edileceği gazetelerde hem Türkçe hem de Bulgarca ilan edildi. Firari ailelerin geri dönüşleri sırasında asayiş ve güvenliğin sağlanması talimatı verildi.⁴⁶ Firarilerin kötü muameleye maruz kalmamaları için her türlü tedbirin alınması istendi.⁴⁷ Bu düzenlemelerden sonra komitalar tarafından zorla götürülen *Debove* ve diğer köyler hakkında 300 hanede yaklaşık 1500 kişinin 1903 yılı başlarında evlerine dönmeye başladıkları askeri makamlar tarafından bildirilmiştir.⁴⁸

Gerri dönüşlerin devam ettiği sırada firariler konusu aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında diplomatik bir krize doğru evrilmekteydi. Osmanlı hükümeti, komitaların Bulgaristan tarafından himaye edildiğini, firarilere mülteci sıfatı verilerek yardım topladığını ve hareketleri serbest bırakılarak her türlü girişimlerine izin verildiğini belirterek Ali Ferruh Bey'e Bulgaristan nezdinde firarilerin geri dönüşlerinin sağlanması için girişimde bulunması talimatını vermiştir.⁴⁹ Ali Ferruh Bey, Bulgaristan nezdinde teşebbüste bulunmuş ve firarilerin kapsamlı bir genel af ilan edilirse iade edilebilecekleri cevabını almıştır. Firariler için de önemli bir sayıda komitacı da vardı. Bulgaristan bunları da kapsayacak bir genel af talep etmekteydi. İngiltere'nin Sofya konsolosu Elliot ise Bulgar yetkililerin kendisine, Osmanlı Komiserinin firariler için antlaşma yapmaya istekli olduğunu ancak kendilerini neyin beklediğini görmeleri gerektiğini söylediklerini belirtmektedir.⁵⁰

Firarilerin geri dönüşleri için Bulgaristan hükümeti bir komisyon oluşturulması teklifinde bulunmuştur. Osmanlı hükümeti, af çıkarıldığı için köylülerin hanelerine geri dönüşlerinde para yardımı yapılacağı ve emniyetlerinin sağlanacağı konusunda vilayetlere talimat verildiğini belirterek emaretin firarileri iade etmekten başka yapacak bir şeyi kalmadığını

⁴⁴ BOA. *HF.SFR. 04.*. 253/13, 6 Kanun-i sani 1318.

⁴⁵ BOA. *A.) MTZ. (04).* 87/35, 7 Kanun-i sani 1318.

⁴⁶ BOA. *HR. TH. 277/85*, 5 Kanun-i sani 1318; BOA. *İ. HUS. 102/136*, 7 Kanun-i sani 1318.

⁴⁷ BOA. *İ. HUS. 102/136*, 5 Kanun-i sani 1318; BOA. *DH. MKT. 490/52*, 28 Kanun-i evvel 1318.

⁴⁸ BOA. *İ. MTZ. (04).* 30/1942, 1 Şubat 1318.

⁴⁹ BOA. *HR. SFR. 04.*. 253/63, 4 Kanun-i evvel 1318; BOA. *HR. SFR. 04.*. 253/12, 20 Kanun-i evvel 1318.

⁵⁰ Elliot to the Marquess of Lansdown, Sophia, 22 November 1902, No. 321, *HCPP, Turkey. No: 1 (1903)*.

ifade etmiştir. Komisyon kurulmasına gerek olmadığı ve firarilerin iadesi konusunda Bulgaristan'ın tarafsız davranması gerektiği iletilmiştir.⁵¹ Bulgaristan Yüksek Komiseri Ali Ferruh Bey, Osmanlı hükümetinin firarilerin güvenli bir şekilde dönüşü için düzenleme yaptığını, ancak Bulgar hükümetinin “Türk zulmünün” kurbanları şeklinde propaganda yapmak için geri dönüşlerine engel olduğunu belirtmiştir. Osmanlı hükümeti bir taraftan bu olumsuz propagandanın engellenmesi için emaret nezdinde girişimlerde bulunurken diğer taraftan da firarilerin geri dönüşü için yapılan düzenlemeleri İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın büyükelçilerine bildirmiştir.⁵²

Osmanlı hükümeti, af kapsamında firarilerin geri dönüşünü sağlamaya çalışırken Sofya'da ve Köstendil'de bulunan bazı firarilerin Rusya ve Avusturya konsoloslarının eşlerinin himayelerinde silah ve elbise topladıkları, sınıra yakın Müslüman köyleri tahrip edecekleri şeklinde istihbarat üzerine Bulgaristan Komiserliğinden konunun araştırılmasını istemiştir. Komiserlik yaptığı araştırmada, Rus konsolosunun eşinin firarilere yardım bahanesiyle iki kez Köstendil ve Rilo taraflarına gittiğini tespit etmiştir.⁵³ Rusya Devleti'nin görevlendirdiği kişiler firarilere yardım toplamaktaydı.⁵⁴ Aralık 1902'de Rusya'nın Sofya konsolosu ve eşi, Dubnitza ve Rila'da geçici olarak barındırılan firarilere yardım sağlamak için bölgeyi ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında Rusya Slav Cemiyeti tarafından toplanan 10.000 ruble, giyecek ve yiyecek malzemeleri firarilere dağıtılmıştır.⁵⁵ İngiliz, Amerika özel hayır kurumları da firarilere yardım etmekteydi.⁵⁶

Geri dönüşler başladığı sırada birtakım Bulgarların firara devam etmelerinin bütün çabaları akamete uğratacağı, Bulgaristan'ın da bu durumu “göçün” genel bir hal aldığı şeklinde Rusya ve Avusturya-Macaristan nezdinde propaganda yaptığı belirtilerek vilayetlere firarların araştırılması talimatı verilmiştir. Selanik Valiliği, Siroz'dan firarların devam ettiğini tespit etmiştir.⁵⁷ Aynı zamanda komitalarda firarilerin geri dönüşünü engellemek ve

⁵¹ BOA. HR. SFR. 04.. 253/12, 28 Kanun-i sani 1318; BOA. DH. MKT. 490/52, 28 Kanun-i evvel 1318; BOA. HR. TH. 227/48, 28 Kanun-i evvel 1318.

⁵² Brooks, a.g.e., s. 202.

⁵³ BOA. HR. SFR. 04.. 253/15, 29 Kanun-i sani 1318.

⁵⁴ BOA. Y. A. HUS. 438/70, 17 Kanun-i evvel 1318.

⁵⁵ Elliot to the Marquess of Lansdowne, Sophia, 12 December 1902, No. 337, HCPP, Turkey. No: 1 (1903).

⁵⁶ BOA. HR. SFR. 04.. 253/15, 7 Şubat 1318.

⁵⁷ BOA. A.} MTZ. (04). 87/58,18 Kanun-i evvel 1318.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FIRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

yeni firarları teşvik etmek için propaganda yapmaktaydı. 1903 baharında bir genel isyan beklentisi vardı.⁵⁸ İç Örgüt Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin Makedonya hakkındaki maddesinin uygulanması için garantör olduklarını ve bunun uygulanması için Osmanlı hükümetine baskı yapacaklarını, bu sebeple firar devam etmelerini, firara fırsat bulamayanlarında devlete her türlü zorluğu çıkartmak için çalışmalarını bu yönünde devam ettirmeleri şeklinde propaganda yapmaktaydı.⁵⁹ Ocak 1903'te Selanik valiliği firarilerden dönenler olmadığı gibi geri dönüşler konusunda Bulgaristan hükümeti tarafından hiçbir hazırlık yapılmadığını bildirmiştir.⁶⁰

Osmanlı Devleti firarilerin geri dönüşü için girişimlerde bulunmaya devam ederken Rusya ve Avusturya'nın dayattığı Viyana reform planı 23 Şubat 1903 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından kabul edildi. Reform planının 6. maddesi; siyasi suçlar ve firariler için af çıkarılmasını öngörmekteydi.⁶¹ Bu kapsamda Osmanlı hükümeti, siyasi suçlular ve firariler için daha kapsamlı bir genel af ilan etmeye karar verdi. Firariler hakkında Padişahın af iradesi Mart 1903'ün başında çıktı.⁶²

Siyasi suçlularla birlikte firarileri de kapsayan genel bir af çıkarıldı. Genel af ilanı üzerine firarilerin dönüşleri için 2 kapı oluşturulması kararlaştırıldı.⁶³ Kapılarda zaptiye, adliye, dahiliye nezaretlerinden görevliler ve bölge ileri gelenlerinden bir komisyon oluşturulacaktı. Geri dönenlerin evrakları dikkatli ve titiz bir şekilde komisyonlar tarafından incelenecekti. Yanlarında silah bulunan kişilerin silahlarına el konulmasına ve silahlı hiç kimsenin kabul edilememesine karar verildi. Bununla birlikte Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinde Bulgar nüfusunun artırılması için Bulgaristan vatandaşlarının firarilerin arasına karışarak sınırı geçmesine kesinlikle izin verilmemesi istendi. Vaktiyle birtakım Bulgarların bu şekilde Edirne'ye yerleştikleri tespit edilmişti. Gelenler saltanata sadakatten ayrılmayacaklarına ve asayiş bozucu hareketlerde bulunmayacaklarına dair yemin ettirilerek kabul edilecekti. Komitalar iltisaklı olan firariler yemin

⁵⁸ BOA. *Y. PRK.UM.* 61/63, 6 Kanun-i evvel 1318; BOA. *TFR.I.A.* 1/79, 14 Kanun-i Evvel 1318.

⁵⁹ BOA. *TFR. I. A.* 1/79, 16 Kanun-i sani 1318.

⁶⁰ BOA. *İ. HUS.* 102/136, 7 Kanun-i sani 1318.

⁶¹ Adanır, *a.g.e.*, s. 171; İrtəm, *a.g.e.*, s. 215; Bayraktar, *a.g.e.*, s. 68; Duglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913*, Thessalonika 1966, s. 88.

⁶² Adanır, *a.g.e.*, s. 178.

⁶³ BOA. *BEO.* 2019/15136, 24 Şubat 1318.

ettirildikten sonra kefaletle kabul edileceklerdi.⁶⁴ Firarilerin kabulleri için belirlenen kapılar haricinde başka bölgelerden ülkeye giriş yapmaya çalışanlar kabul edilmeyecekti.⁶⁵ Genel af ile ilgili Rusya ve Avusturya sefirlerine bilgi verildi. Bulgaristan'da bilgilendirilerek sınır güvenliğini sağlaması talep edildi.⁶⁶ Bulgaristan hükümeti genel af için teşekkür etmiş ve genel affın Edirne vilayetinde de uygulanıp uygulanmayacağını sormuştur. Edirne vilayetinin de uygulama kapsamına alındığı bildirildi.⁶⁷

Selanik, Kosova ve Edirne vilayetlerine geri dönüşler için birer kapı oluşturulması kararlaştırılmıştı.⁶⁸ Manastır vilayetinden de birçok kişinin Bulgaristan'a firar ettiği tespit edildi. Manastır firarileri, Kosova vilayeti için belirlenen Devebağırardan kapısından kabul edileceklerdi.⁶⁹ Selanik vilayeti için de Brakova mevki kapı olarak belirlendi.⁷⁰ Firarilerin sadece bu kapılardan geri dönüşlerinin sağlanması talimatı verildi.⁷¹ Belirlenen kapılar dışına diğer bölgelerden ülkeye giriş yapmaya çalışanların kabul edilmeyeceği konusunda Bulgaristan hükümeti de bilgilendirildi.⁷² Bulgaristan firarilerin ne zaman döneceklerine dair kesin bilgi vermemekteydi. Ali Ferruh Bey, Bulgaristan hükümetinin Rilo, Dubniçe ve Köstendil'de firarilerin ne zaman geri dönecekleriyle ilgili net bir bilgi vermediğini ve zaman kazanmak için konunun araştırıldığı yönünde bilgiler verdiklerini bildirdi.⁷³

Genel affın uygulamaya konulmasından sonra Osmanlı hükümeti Rumeli Müfettişliğinden geri dönüşlerle ilgili düzenli bilgi verilmesini talep etmiştir. Rumeli Müfettişliği 17 Mart 1903 tarihinde gönderdiği telgrafta şimdiye kadar geri dönenlerin çok olmadığı ve firarilerin birer ikişer geri

⁶⁴ BOA. *Y.MRZ.d...* 11004, 17 Şubat 1318; BOA. *DH. MKT.* 490/52, 20 Şubat 1318; BOA. *HR. SFR. 04..* 253/16, 18 Şubat 1318; BOA. *TFR. I. A...* 16/1577, 21 Şubat 1318; BOA. *BEO.* 2062/154644, 24 Nisan 1319.

⁶⁵ BOA. *Y.MRZ.d...* 11004, 17 Şubat 1318; BOA. *HR. SFR. 04..* 253/16, 18 Şubat 1318; BOA. *TFR. I. A...* 16/1577, 21 Şubat 1318; BOA. *BEO.* 2062/154644, 24 Nisan 1319; BOA. *HR. SFR. 04..* 253/20, 23 Temmuz 1319.

⁶⁶ BOA. *Y.MRZ.d...* 11004, 17 Şubat 1318.

⁶⁷ BOA. *HR. SFR. 04..* 253/56, 2 Mart 1319; BOA. *BEO.* 2013/150927, 4 Mart 1319.

⁶⁸ BOA. *DH. MKT.* 490/52, 4 Mart 1319.

⁶⁹ BOA. *HR. SFR. 04..* 253/56, 2 Mart 1319.

⁷⁰ Edirne vilayeti için Cısr-i Mustafa Paşa istasyonunun ilerisindeki bölge, kapı olarak belirlenmiştir. BOA. *HR. SFR. 04..* 253/56, 25 Mart 1319.

⁷¹ BOA. *İ. DH.* 14074/13, 23 Şubat 1318.

⁷² BOA. *DH. MKT.* 490/52, 4 Mart 1319; BOA. *HR. SFR. 04..* 253/56, 25 Mart 1319; BOA. *DH. MKT.* 490/52, 20 Mayıs 1319.

⁷³ BOA. *DH. MKT.* 490/52, 2 Mart 1319.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FİRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

döndüğü bilgisini vermiştir.⁷⁴ Razlık kazasına bağlı Yakorit köyünden 7 ve Dobronişte'den bir firari köylerine geri dönmüştür. Cuma-i Bâlâ'nın Debranova köyünden 2 ve Bitirce köyünden altı hanede 9'u kadın olmak üzere toplam 30 kişi hanelerine dönüş yapmıştır.⁷⁵ Cuma-i Bâlâ'ya bağlı Marlova köyünden Pavle ailesiyle birlikte ve Razlık kazasına bağlı Banska köyünden 2 kişi Mayıs ayının başında köylerine geri dönmüştür.⁷⁶ Geri dönüşler Osmanlı hükümetinin beklediği düzeyde değildi. Geri dönmek istemeyenlerin komitaların baskısı ve kötü muamele korkusu yüzünden geri dönmek istemedikleri tespit edilmiştir.⁷⁷ Ayrıca firarilerin komitaların yönlendirmesiyle geri dönüşten vazgeçtiklerine dair birtakım bahaneler ileri süreceği istihbaratı alınmıştır.⁷⁸

Osmanlı hükümeti komitaların Makedonya'da genel bir isyan hazırlığı yaptığı istihbaratını almıştı. 1903 yılı başlarından itibaren İç Örgütün genel isyan hazırlığı sebebiyle firarlar artarak devam etmekteydi. Özellikle Bulgaristan sınırına yakın bölgelerden yoğun firarlar yaşanmaktaydı.⁷⁹ Örneğin, Bulgaristan komiserliği, Mayıs 1903'te yaptığı araştırmada Razlık kazasında birçok Bulgar'ın firar ederek Dubniçe'ye gittiğini tespit etmiştir.⁸⁰ İngiltere'nin Sofya Konsolosu, 1903 yılı başından haziran ayına kadar olan dönemde 980 kişinin Bulgaristan'a firar ettiğini belirtmektedir. Firariler Bulgaristan'ın çeşitli kentlerine yerleştirilmişti. Bu göçmenlerin üçte ikisi Dubnitza bölgesinde bulunmaktaydı. Kalan kısmı ise Chepino, Kızılağaç, Burgaz, Samakov, Köstendil ve Rupçoz'daydı.⁸¹ Firarlar 1903 yazı boyunca devam etti. Firariler konusu Bulgaristan'da komitalar, dernekler, muhalefet ve basın tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı bir propaganda aracı haline getirilmişti.⁸²

Firariler sorunu devam ederken 2 Ağustos 1903 tarihinde İlinden Ayaklanması patlak verdi. İsyan sürecinde Osmanlı hükümeti firarilerin geri

⁷⁴ BOA. *DH. MKT.* 490/52, 4 Mart 1319.

⁷⁵ BOA. *TFR. I. SL.* 8/744, 29 Mart 1319.

⁷⁶ BOA. *TFR. I. SL.* 10/93, 24 Nisan 1319.

⁷⁷ BOA. *DH. MKT.* 490/52, 20 Mayıs 1319; BOA. *HR. SFR. 04.* 253/24, 24 Temmuz 1319.

⁷⁸ BOA. *DH. MKT.* 490/52, 2 Mart 1319.

⁷⁹ Brooks, *a.g.e.*, s. 325.

⁸⁰ BOA. *HR. SFR. 04.* 450/63, 27 Nisan 1319.

⁸¹ Elliot to the Marquess of Lansdowne, Sophia, 6 June 1903, No.199, *HCPP, No: 1 (1904)*, March-September 1903.

⁸² N.O'Conor to the Marquess of Lansdowne, Constantinople, 28 June 1903, No. 221, *HCPP, Turkey. No: 1 (1904)*, March-September 1903.

dönüşü için girişimlerini devam ettirdi.⁸³ Ancak İlinden Ayaklanması sırasında ve sonrasında yaşanan yoğun firarlarla birlikte firariler meselesi siyasi bir krize dönüşerek daha karmaşık bir mesele haline geldi.

3. İlinden Ayaklanması ve Firarlar

Viyana reform planı İç Örgütün beklentilerini karşılamaktan uzaktı. Örgüt büyük güçlerin dikkatini Makedonya'ya çekmek ve Makedonya'daki konumunu güçlendirmek için 1903 yılının bahar aylarında genel bir ayaklanma başlatma kararı aldı. İç Örgütün amacı düzenlenen genel bir ayaklanmayla bir kaos ve belirsizlik ortamı yaratarak büyük devletlerin müdahalesini sağlamaktı. Örgütün ayaklanma için hazırlık yaptığı sıralarda Selanik'te Nisan 1903'te Gemiciler grubu diye adlandırılan Bulgar Anarşistleri Avrupalıların kullandığı bazı binalara yönelik bombalı eylemler düzenledi. Osmanlı hükümeti bu eylemlerden sonra komitacıları sıkı bir takibe aldı. Bu gelişmeler örgüt tarafından planlanan isyanın temmuz ayına ertelenmesine neden oldu.⁸⁴ İsyanın hazırlık evresinde özellikle komitaya destek olan Bulgar köylüler örgüt tarafından sistematik bir şekilde firara zorlandı.⁸⁵

Makedonya'da daha geniş özerklik isteyen İç Örgüt 2 Ağustos 1903 tarihinde İlinden Ayaklanmasını başlattı. İsyan Trakya'da ve Makedonya'da aynı anda alevlenecekti. İsyan 2 Ağustos'ta Banitsa yakınlarındaki telgraf hatlarına düzenlenen saldırılarla Manastır'da başladı. İsyanlılar bölgedeki ulaşımı kesmek için Demiryolu hatlarını tahrip etti. Manastır'da Müslüman köyler ateşe verildi. Komitacılar, Bulgar köylülerin genel bir ayaklanmaya katılımını sağlamak için dağ köylerinde faaliyetlerini yoğunlaştırmıştı.⁸⁶ İç Örgütün amacı Osmanlıların ayaklanmayı sert bir şekilde bastırılmasını sağlayarak Batılı kamuoyunu etkilemek ve böylece büyük güçlerin müdahalesini sağlamaktı. Bu bağlamda köylülerin isyana katılması örgütün planlamasında öncelikli bir konuydu. Köyler özellikle çatışma alanı haline

⁸³ BOA. HR. SFR. 04.. 253/30, 25 Eylül 1319; BOA. HR. SFR. 04.. 253/48, 30 Teşrin-i evvel 1319.

⁸⁴ Hacısalihoğlu, *a.g.e.*, s. 108; Adanır, *a.g.e.*, s. 192; Ramazan Hakkı Öztan, "Technologies of Rebellion: Ottoman Balkans of Technological Contestation, 1872-1912", *New Europe College Yearbook*, (ed.) Irina Vainoski-Mühai, Bucharest 2018, s. 312.

⁸⁵ Brooks, *a.g.e.*, s. 244.

⁸⁶ R. W. Graves to N. O. Conor, Salonica, 4 August 1903, No. 248, *HCPP, Turkey. No: 1 (1904)*, March-September 1903; İrtem, *a.g.e.*, s. 228; İpek Yosmaoğlu, *Blood Ties: Religion Violence and the Politics of Nationhood in Ottoman Macedonia 1878-1908*, Cornell University Press, 2014, s. 35.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FİRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

getirildi.⁸⁷ Bulgar köylülerinde isyana destek vermesi Makedonya'da şiddet dalgasının artmasına neden oldu. İlinde ayaklanması Eylül 1902'de başlayan ve art arda gelen krizlerin en ciddisiydi. İsyana başladığı günlerde Osmanlı kuvvetlerinin büyük bölümü Arnavutların isyanı nedeniyle Kosova vilayetinin kuzeyinde ve Bulgaristan'ın komitacılar tarafından verilen destekten dolayı sınır hattına yakın bölgelerdeydi. Bu sebeple isyan kısa sürede geniş bir bölgeye yayıldı.⁸⁸

Manastır vilayetinde başlayan isyan ağustos ayının ortalarından itibaren diğer vilayetlere de yayılmıştır. Manastır vilayetinde merkez kaza ile Kırçova, Pirlape, Resne, Kesriye, Florina, Kosova'da Koçona, Osmaniye, İştıp, Köprülü, Selanik vilayetinde Siroz sancağının Razlık, Demirhisar, Nevrekop, Cuma-i Bâlâ, Menlik kazaları isyan hareketinin önemli merkezleri oldular. İsyana 25 Ağustos'tan itibaren Selanik'in sınır kazalarına ve Edirne vilayetine sıçradı. Edirne'de başlayan olaylar kısa sürede bastırılmıştır. Olaylar sırasında Edirne vilayetinden Bulgaristan'a firarlar yaşanmıştır.⁸⁹

Komitacılar, isyan boyunca Müslüman köylerini basıp halkı katlettiler, telgraf hatları kesti, demiryolu ve köprüleri havaya uçurdular, köyleri ve tarlaları ateşe verdiler, hükümet ve jandarma binalarını yaktılar. Müslüman Arnavut ve Türk köyleri sık sık isyancıların hedefi oldu. Bu koşullar altında köylüler kendilerini savunmak için örgütlenmek zorunda kaldılar. Müslümanlar karşı saldırıya geçtiler.⁹⁰ Müslümanların çoğunlukta bulunduğu yerlerde de Bulgar köylerine saldırılar oldu. Bu karşılıklı saldırılar sırasında hem Müslümanlara hem de Hıristiyanlara ait köyler harap oldu.⁹¹

İsyana birlikte İç Örgüt Avrupa kamuoyunda Bulgarların Osmanlı askeri tarafından öldürüldüğü şeklinde propaganda yapmaya başladı. İç Örgüt büyük güçlerin ve Bulgaristan'a müdahale etmesi için yayınladığı memorandumda; 30.000'den fazla insanın yerinden edildiğini ve insani kriz yaşandığını belirtti. Makedonya ve Edirne'den büyük bir "mülteci" akını olduğu ve Küçük Asya Bulgarlarına karşı bir etnik temizlik yapıldığı

⁸⁷ Sevilya Aslanova Saylak, "Osmanlı -Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu 1885-1908", *Akademik Bakış*, Cilt 10, Sayı 19, 2016, s. 121.

⁸⁸ Brooks, *a.g.e.*, s. 349; Ahabab, *a.g.m.*, s. 122.

⁸⁹ İrtəm, *a.g.e.*, s. 227; Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 9, Sayı 9, İstanbul 1989, s. 218; Adanır, *a.g.e.*, s. 199-200.

⁹⁰ Adanır, *a.g.e.*, s. 200-201.

⁹¹ Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", s. 218.

ÖZER ÖZBOZDAĞLI

propagandası yapılmaktaydı. Örgüte göre, yaklaşık 70.000 kişi evsiz kalmış, 30.000 kişi Bulgaristan'a kaçmıştı.⁹² Örgüt, firarilerin kötü durumundan yararlanarak propaganda yapmaktaydı. Avrupa müdahalesi için sistematik bir katliam yapıldığı propagandasına karşı Hilmi Paşa konsolosları bilgilendirerek mücadele etmeye çalıştı. İngiliz konsolosluk raporları Osmanlı kuvvetlerinin sivillere karşı herhangi bir aşırılıkta bulunmadığını belirtmektedir.⁹³

İsyan kuzeydeki birliklerin Manastır bölgesine kaydırılması ve Arnavut Rediflerin seferber edilmesiyle bastırılabilirdi.⁹⁴ Yaklaşık 3,5 ay süren isyan Ekim ayının sonunda sona erdi ve asayiş yeniden sağlandı. Çatışmalar kırsalda ciddi bir tahribata ve yıkıma yol açtı. İsyanının bastırılması sırasında birçok köy tahrip oldu. Bölgede yaşanan huzursuzluk Mürzsteg Reform planının kabul edilmesine kadar devam etti.⁹⁵

İlinden ayaklanması Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinde sosyal ve ekonomik hayatın bozulmasına ve birçok Bulgar'ın Bulgaristan'a kaçmasına neden oldu. İsyân sırasında ve sonrasında Bulgaristan'a yoğun firarlar yaşanmıştır. Ayaklanma amacına ulaşamayınca komitacıların ittiği Bulgarlar dalga dalga Bulgaristan'a firar etti. İlinden isyanı sırasında Selanik bölgesinde gerçekleşen yıkımın büyük bir kısmı Bulgaristan topraklarından giren komitacılar tarafından Cuma-i Bâlâ, Razlık ve Nevrekop bölgelerinde gerçekleşti. Komitacıların geri püskürtülmesi sırasında tahrip olan Obidim, Kremen, Belitso köylerinin Bulgar sakinleri komitacılarla birlikte Bulgaristan'a firar etmiştir.⁹⁶ Selanik ve diğer bölgelerde tutuklamalar başlayınca hukuki bir yaptırıma maruz kalmak istemeyen Bulgarlarda firar ettiler.⁹⁷ Tutuklamalardan kurtulan ve hayatta kalan bazı komitacılar, firar

---

⁹² Nadine Lange-Akhund, *The Macedonian Question 1893-1908 From Western Sources*, Columbia University Press, Newyork 1998, s. 130; James Walter Frusetta, *Bulgaria's Macedonia: Nation-Building and State-Building, Centralization and Autonomy in Pirin Macedonia, 1903-1952*, University of Maryland College Park, 2006, s. 100-101; Duncan M. Perry, *The Politics of Terror: The Macedonian Liberation Movements 1893-1903*, Duke University Press, Durham 1988, s. 135-137.

⁹³ Brooks, *a.g.e.*, s. 201-202; Zeynep İskefiyeli ve Özgür Tilbe, "Makedonya Meselesinde Osmanlı Devleti'nin Dış Basındaki Sesi: Rumeli Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa", *Çeşm-i Cihan*, Cilt 4, Sayı 2, 2017, s. 35.

⁹⁴ Ahabab, *a.g.m.*, s. 123.

⁹⁵ Meltem Begüm Saatçi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Makedonya Sorunu", *Makedonya Sorunu Düünden Bugüne*, (ed.) Murat Hatipoğlu, ASAM Yayınları, Ankara 2002, s. 61.

⁹⁶ BOA. HR. SFR. 04.. 488/27, 27 Eylül 1319.

⁹⁷ BOA. A. JMTZ. (04) 105/31, 14 Eylül 1319.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FİRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

eden kadın ve çocukların arasına karışarak sınırı geçmeye çalışmaktaydı.⁹⁸ Özellikle komitaya katılanların ailelerini de kaçırmak için hazırlık yaptıkları kocabaşılardan öğrenilmiştir. Komitalar bu ailelere firar etmeleri için haber göndermişti.⁹⁹

Tahsin Uzer, Razlık'ta sayısı 12.000 olan Bulgar nüfusundan 8000'inin Bulgaristan'a firar ettiğini ve 7 köyün tamamen boşaldığını belirtmektedir. Uzer, yağmaya engel olmak için Bulgarlara ait zahireleri toplayıp onlar geri dönünceye kadar devlet ambarlarında muhafaza ettirdiğini ifade etmektedir.¹⁰⁰ İngiliz konsolosluk raporlarına göre, Razlık'ın ve Nevrekop'un köylerinden 7000-8000 kişinin firar etmiştir. Nevrekop yakınlarında olan Boldova'dan 1449 kişi firari durumundaydı.¹⁰¹ Bulgaristan hükümet yetkilileri ekim ayında İngiliz konsolosu Elliot'a Edirne'den 12.000, Razlık ve Nevrekop kazalarından 6000 kişinin gediğini söylemiştir.¹⁰²

Rumeli müfettişliği, Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerinden firarilerin toplam sayısını yaklaşık 9.000 ile 11.000 kişi arasında olduğunu tahmin etmekteydi.¹⁰³ Bulgar kaynakları ise 30.000'e yakın Bulgar'ın ülkeyi terk ettiğini belirtmektedir. Makedon ve Bulgar kaynakları Bulgaristan'a en büyük göç dalgasının Kasım 1903'te gerçekleştiğini belirtmektedir. Kasım ayında 25.000'i bulan sayı Şubat 1904'te 30.000'e ulaşmıştır. Bu rakamlara Edirne'de firar edenlerde dahildi.¹⁰⁴ Bulgaristan Başbakanı Petrov İngiliz konsolosuna toplam firari sayısının 22.000 ile 25.000 arasında olduğunu ve bunların büyük bölümünün Burgaz'da olduğunu belirtmiştir. Burgaz bulunan firarilerin büyük bir kısmı Edirne'den firar edenlerdi.¹⁰⁵ Bulgaristan hükümetine göre, mültecilerin geri dönmeye ikna edilmesi için genel af ilan edilmesi gerekiyordu. Firarilerinin sınır dışı edilmesi imkansızdı. Ferruh Bey ise komitacıların ve Bulgar hükümetinin bunların geri dönüşlerine engel olduğunu belirtmekteydi. Komitalar firariler konusunu istismara devam

⁹⁸ Graves to N. O'Conor, Salonica, 5 September 1903, No.6, *HCPP, Turkey. No: 2(1904)*.

⁹⁹ BOA. Y. MTV. 253/162, 30 Teşrin-i sani 1319.

¹⁰⁰ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 171.

¹⁰¹ Graves to Sir N.O'Conor, Salonica, 18 Novewember 1903, No. 172, *HCPP, Turkey. No: 2(1904)*.

¹⁰² Elliot to the Marquess of Lansdowne, 10 Octeber 1903, No. 79, *HCPP, Turkey. No: 2(1904)*.

¹⁰³ BOA. A. JMTZ. (04). 117/43, 12 Mayıs 1320.

¹⁰⁴ Şeh, a.g.e., s. 146-150; Manol Pandevski, "İlindenskite Begaltsi vo Bulgariya vo 1903-1904 Godina", *Kniga za İlinden*, Üsküp, İstitut za Natsiyonalna İstoriya, 1969, s. 217-224.

¹⁰⁵ Elliot to the Marquess of Lansdovne Sophia, 7 Nowember 1903, No. 146, *HCPP, Turkey. No: 2(1904)*.

etmekteydi. Komitacılar bir taraftan yeni firarları teşvik etmeye çalışırken bir taraftan da geri dönmek isteyenleri tehdit etmekteydi.¹⁰⁶

Bulgaristan firarilere yardım için geçici barınma bölgelerine götürüyordu. Firariler Filibe’de mekteplere yerleştirilmekteydi. Bulgaristan Komiserliği, Selanik, Kosova ve Manastır vilayetleriyle Edirne’den kadın ve erkeklerden oluşan 800 firarinin 1903 Ekiminin sonunda Filibe’ye geldiğini bildirmiştir. Bunların bir kısmı eğitime ara verilen bir okula, geri kalanlar ise hanlara yerleştirilmiştir. Filibe’de komisyon oluşturularak yardım toplanmaya başlanmış, yardım amaçlı bir balo düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Bir okulun boşaltılarak firarilerin buraya doldurulmaları Osmanlı hükümetine göre, Bulgaristan’da ve Avrupa kamuoyunda Osmanlı’ya karşı bir tepki oluşturmak için planlı bir hareketti.¹⁰⁷ Bulgaristan Komiserliği yeni gelecekler hakkında bilgi olmadığını, önce gelenlerin köylere yerleştirildiğini Filibe merkezde çok az firari kaldığını belirtmekteydi.¹⁰⁸ Filibe’ye götürülen firariler arasında salgın hastalıklar çıkabileceği endişesiyle köylere iskân edilmiştir. Bunların bir kısmı sınır hattında bulunan köylere yerleştirilmiştir. Osmanlı hükümetine göre, firariler Müslüman Pomakların yaşadığı köylere iskân edilerek, Müslümanlar göçe mecbur edilmekteydi.¹⁰⁹

Bulgaristan hükümeti, firarileri Rila Manastırı, Samakov Chepino, Peştera arasındaki bölgelere dağıtmıştır. Firarilerin önemli bir kısmı Sofya, Köstendil ve Plovdiv’e yerleştirildi. Sofya’da yaklaşık 2500, Köstendil’de 2545, Plovdiv’de 2822 kişi bulunmaktaydı. Bulgaristan yardım vakıfları firarilere destek olmaya başlamıştır.¹¹⁰ Sofya’daki Rus konsolosluk yetkilileri mültecilere bot ve giysi dağıtmıştır. Komitacılar da bu kamplarda toplanmıştır.¹¹¹ İtalyan kralı Bulgar firarilere dağıtılmak üzere 10.000 franklık yardım göndermiştir. Uluslararası kuruluşlarda firarilere yardım göndermekteydi.¹¹² Bulgaristan’da faaliyet gösteren Amerikan misyonerler

---

¹⁰⁶ Elliot to the Marquess of Lansdovne Sophia, 7 Nowember 1903, No. 161, *HCPP, Turkey. No: 2(1904)*.

¹⁰⁷ BOA. HR. SFR. 04.. 253/47, 21 Teşrin-i evvel 1319.

¹⁰⁸ BOA. HR. SFR. 04.. 253/46, 24 Teşrin-i evvel 1319.

¹⁰⁹ BOA. HR. SFR. 04.. 253/47, 29 Teşrin-i evvel 1319.

¹¹⁰ Şeh, *a.g.e.*, s. 150.

¹¹¹ Brooks, *a.g.e.*, s. 472.

¹¹² BOA. A. *JMTZ. (04)*. 107/55, 26 Teşrin-i sani 1319.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FİRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

yardımlarını organize etmiştir.¹¹³ Firarilerin zor durumları Osmanlı aleyhine propaganda malzemesi olarak kullanılmaktaydı.¹¹⁴

Firarilerin artarak devam ettiği günlerde Osmanlı Devleti isyan sonrasında Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın hazırladığı ve diğer devletlerinde onayını alan Mürtteg reform planını kabul etti. Planın kabulünden sonra Osmanlı hükümeti firarilerin geri dönüşünü sağlamak için genel af ilan etti.

IV. İlinden İsyanı Sonrası Firarilerin Geri Dönüşü İçin Yapılan Düzenlemeler

Makedonya'da isyan ve kaos üzerine Ekim 1903'te Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın dikte ettiği Mürtsteg reform programı, Osmanlı Devleti tarafından kabul edildi.¹¹⁵ Reform planı; firar eden Bulgarların yurtlarına dönmesi, isyan sırasında maddi zarar uğrayan Hristiyanların desteklenmesi, tahrip olan köylerine dönen Bulgarların bir yıllığına vergiden muaf tutulması gibi maddeleri de kapsamaktaydı.¹¹⁶

Reform planının kabul edilmesinden sonra Osmanlı hükümeti siyasi suçlular ve firarileri kapsayan bir genel af için çalışmalara başladı. Genel affın kimleri kapsayıp kapsamayacağı tartışma konusu oldu. Firarilerin geri dönüşleri için çıkarılacak kararın 1902 yılını da kapsayıp kapsamayacağı tartışılmaktaydı. 1903 yılı başında çıkarılan genel af 1902 yılında gerçekleşen Cuma ayaklanması sırasında ve sonrasında firar edenlerin geri dönüşleri için çıkarılmıştı. Bu firarilerin kabul edilmemesi konusu gündeme gelmişti. Ancak böyle bir kararın şikâyete neden olabileceği ve çıkarılacak bir affi sonuçsuz bırakabileceği, Bulgaristan'ın da firariler nedeniyle gündeme getirdiği birtakım iddiaları tekrar edebileceği gerekçeleriyle genel affın 1902-1903 yılında firar edenleri kapsamaması kararlaştırıldı.¹¹⁷

Firarilerin geri dönüşleri için hazırlanan talimatnamenin ilk halinde hangi tarihte olursa olsun ibaresi yer almaktaydı. Bu ibare Selanik, Kosova, Manastır ve Edirne vilayetlerinden “son iki sene de meydana gelen isyanlarda

¹¹³ Elliot to the Marquess of Lansdowne, 10 October 1903, No. 79, *HCPP, Turkey. No: 2(1904)*.

¹¹⁴ Uzer, *a.g.e.*, s. 173.

¹¹⁵ Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 47, 2016, s. 399.

¹¹⁶ Adanır, *a.g.e.*, s. 217.

¹¹⁷ BOA. *TFR. I. A.*. 16/1577, 21 Şubat 1319.

fırar edenlere mahsustur” şeklinde değiştirildi.¹¹⁸ Bulgaristan’a fırar edenler için çıkarılacak affın belirli bir süre ile sınırlandırılması kararlaştırıldı. Genel affın, tarihi ilanından itibaren bir buçuk ay süre zarfında geri dönecekleri kapsayacaktı. Ancak talimatname de bu süre üç ay olarak değiştirilmiştir. Geri dönecekler saltanata sadakatten ayrılmayacakları ve kendi işleriyle meşgul olacaklarına dair yemin ettirileceklerdi.¹¹⁹

Çalışmaların tamamlanmasından sonra genel af 18 Ocak 1904 tarihinde ilan edildi.¹²⁰ Genel af, 1902-1903 senelerinde Bulgaristan ve Şarki Rumeli’ye fırar edenleri kapsamaktaydı. Fırarilerin geri dönüşü için Dahiliye Nezareti tarafından kapsamlı bir talimatname hazırlanmıştır.¹²¹ Talimatname Selanik, Kosova, Manastır, Edirne vilayetlerine ve Bulgaristan Komiserliğine gönderilmiştir.¹²²

Dahiliye Nezareti, talimatnamenin giriş kısmında talimatnamenin hazırlanma nedenini şu şekilde açıklamaktaydı; “*Selanik, Kosova, Manastır ve Edirne vilayetlerinden Bulgar komitaların tahrik ve teşviklerine kapılarak Bulgaristan’a fırar edenler için geçen sene af çıkarıldığını, ancak komitalar fırarilerin dönüşlerini engellemek için birtakım engellemelerde bulunduğunu ve birtakım şahısları da fıraraya teşvik ettiğini, bu sebeple fırarilerin geri dönüşleri ve yeniden fırarların engellenmesi için talimatname hazırlanmıştır.*” Bu talimatnameye göre;¹²³

1. Selanik, Manastır, Kosova ve Edirne ahalisinden olup Bulgaristan’a fırar edenler hakkında genel af çıkarılmış ve bunların memleketlerine dönmelerine izin verilmiştir. Fırarilerin geri dönüşleri için talimatnamenin tarihi ilanından itibaren üç ay süre tanınmıştır. Karar, Bulgaristan hükümetine ve İstanbul Kapı Kethüdalığı’na bildirilmiştir.

2. Fırarilerin geri dönüşü için Edirne vilayetinde Malkoçlar, İhbolu ve Bregos karşısı, Selanik vilayetinde Brakova, Kosova vilayetinde Devebağırardan mevkileri kapı olarak belirlenerek memurlar görevlendirildi. Fırarilerin dönüşleri sırasında gerekli kontrolleri yapılarak geçişlerine izin verilmesi kararlaştırıldı.

¹¹⁸ BOA. TFR. I. A.. 16/1577, 21 Şubat 1319.

¹¹⁹ BOA. Y..MRZ.d... 11931, 4 Kanun-i sani 1319.

¹²⁰ BOA. Y..MRZ.d... 11890, 21 Kanun-i evvel 1319; BOA. Y..MRZ.d... 11931, 18 Ocak 1904; BOA. DH. MKT. 490/52, 6 Kanun-i sani 1319.

¹²¹ BOA. A. } MTZ. 115/30, 6 Kanun-i sani 1319.

¹²² BOA. DH. MKT. 490/52, 6 Kanun-i sani 1319.

¹²³ BOA. DH. MKT. 4908/52, 6 Kanun-i sani 1319.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FIRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

3. Kabul edilen şahıslara bundan sonra işleriyle meşgul olarak devlete sadakatten ayrılmayacaklarına ve asayiş bozucu hareketlerde bulunmayacaklarına dair mukaddes kitaplarına el basıp yemin ettirilecekti.

4. Kabul edilen firariler geçmiş suçlarından dolayı ceza almayacaklar, fakat haklarında devam eden kişi hukukuyla ilgili davaların görülmesine ve kararların uygulanmasına karar verildi.

5. Firarilerin devlet tarafından belirlenen kapılar dışındaki bölgelerden geçişlerine kesinlikle izin verilmemesi, bir bahane ile diğer bölgelerden geçenler olur ise yanlarında bulunan silah ve yasaklanmış maddelere derhal el konulması, daha sonra bu şahısların kontrollerinin yapılması ve yemin ettirilmeleri kararlaştırıldı. Bu maddede belirtilen şartlar firaren gidip gelenlere uygulanacaktı.

6. Yukarıda belirtilen şartlar firaren Bulgaristan'a gidip geri döneceklere aitti. Selanik, Manastır, Kosova ve Edirne vilayetlerinde Bulgar nüfusunun artırmak için Bulgaristan vatandaşı olanların yukarıda belirtilen vilayetler ahalisinden oldukları beyanıyla bir şekilde vilayetlere geçmelerine kesinlikle izin verilmeyecekti.

7. Selanik, Manastır, Kosova ve Edirne ahalisinden olan ve firaren Bulgaristan'da bulunup tayin edilen üç ay içerisinde geri dönmeyenler firari-i mütemerrid ilan edilecek, sahip oldukları mülk ve emlak haczedilecekti. Fakat ailesi memleketinde ise yaşamlarını devam ettirecek kadar mal-mülk bırakılacaktı.

Talimatname kapsamında yeniden firarların önlenmesi için alınacak tedbirler şunlardı:

1. Hükümetin aldığı bu tedbirlerle Bulgarların firardan vazgeçirilmesi öngörülmekteydi. Bu amaçla talimatnamenin vilayet gazetelerinde Bulgarca yayınlanmasına karar verildi. Aynı ilanların Bulgaristan'da da verilmesi, Bulgarların yaşadığı köylerde kocabaşılar aracılığıyla anlatılması ve nasihat edilmesi, bundan sonra firarların doğuracağı sonuçların halka açıklanması kararlaştırıldı.

2. Firarların engellenmesi için yerel makamlar tarafından gerekli tedbirlerin alınması, tedbirlerin düzenli kontrol edilmesine karar verildi. Bir köyde firar meydana gelmesi durumunda kocabaşılar ve ihtiyar heyetleri şahısların kimlik bilgileriyle firar sebeplerini hemen hükümete bildirmekle yükümlüydüler. Firarilerin kaydı için her kaza merkezinde bir defter tutulacaktı.

ÖZER ÖZBOZDAĞLI

3. Uyarılara rağmen firara teşebbüs edenler gözaltına alınarak adliyeye sevk edileceklerdi. Bu şahıslar ceza kanununun 254. maddesine göre yargılanıp cezalandırılacaklardı.

4. Birinci defa firara teşebbüs ile 254. maddeye göre yargılanıp ceza aldıktan sonra yine firara teşebbüs edip tutuklananlar mükerrer sayılacak, kanuna göre daha ağır cezalara çarptırılacaktı. Firarileri ihbar etmeyen kocabaşılar ve ihtiyar heyetleri hakkında ceza kanununun 254. maddesine göre işlem yapılacaktı.

5. Talimatnamenin ilan ve tebliğ tarihinden sonra firar edenler genel aftan yararlanamayacak ve malları yukarıda belirtildiği gibi haczedilecekti.

Talimatnamenin ilan tarihinden itibaren uygulanması kararlaştırılmıştı. Talimatname, Ocak 1904'ün sonunda uygulanmaya konulmuştur.¹²⁴ Firarilerin geçişleri için belirlenen kapılara heyetler görevlendirilmiştir.¹²⁵ Genel aftan istifade ederek Bulgar nüfusunun artırılması için Selanik, Kosova, Manastır ve Edirne vilayetlerine geçmeye çalışacak Bulgaristan vatandaşlarına kesinlik izin verilmemesi ve bu konuda titiz davranılması talimatı verilmiştir.¹²⁶

Talimatnamenin uygulamaya konulmasından sonra 1904 yılı Ocak, Şubat ve Mart aylarında geri dönen firarilerin sayıları şu şekildedir; ¹²⁷ Siroz sancağı merkez 15, Cuma-i Bâlâ 79, Nevrekop 37, Razlık 138, Demirhisar 3, Osmaniye 9, Kurşova 1, Menlik 1 ve Radovişte 2 , Drama 1. Toplam 286 firari geri dönmüştür. ¹²⁸ Firar edip 14 Mart 1904'ten mart sonuna kadar bir ay zarfında geri dönenlerin; dönüş tarihleri, firar süreleri, kimlik ve eşkâl bilgileri, memleketleri kayıt altına alınmaktaydı.¹²⁹ Geri dönenlerin sayısı incelendiğinde kapsamlı geri dönüşlerin olmadığı görülmektedir. Geri dönüşlerin beklenen düzeyde olmamasının en önemli sebebinin Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında devam etmekte olan müzakereler olduğu söylenebilir. Bulgaristan hükümetinin firariler konusunun kapsamlı bir antlaşmayla çözülmesi için müzakerelerin sonucunu beklediği ve geri dönüşler konusunda bir hazırlık yapmadığı belirtilebilir.

Geri dönüşlerin istenilen düzeyde olmaması üzerine Osmanlı hükümeti vilayetlerden 1902,1903 yıllarında firar edip henüz dönmeyen

¹²⁴ BOA. *DH. MKT.* 490/52, 6 Kanun-i sani 1319.

¹²⁵ BOA. *DH. MKT.* 490/52, 24 Kanun-i sani 1319.

¹²⁶ BOA. *Y. MRZ. d...* 11901, 3 Kanun-i 1319.

¹²⁷ BOA. *DH. MKT.* 813/50; BOA. *TFR. I. KV.* 53/5207, 15 Şubat 1319.

¹²⁸ BOA. *TFR. I. KV.* 53/5207, 15 Şubat 1319.

¹²⁹ BOA. *A. J MTZ. (04).* 116/38, 21 Mart 1320.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FİRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

erkek ve kadınların tahmini sayılarını talep etmiştir. Valilikler yapılan araştırmaların sonuçlarını hükümete göndermiştir. Selanik vilayetine bağlı Cuma-i Bâlâ kazasından 1902 ve 1903 senelerinde Bulgaristan ve Şarki-i Rumeli'ye firar edip henüz dönmeyenlerin kadın ve erkek olarak 800 kişi olduğu tahmin edilmekteydi. Razlık kazasından 1902 ve 1903 senelerinde firar edip henüz dönmeyenlerin sayısı 3218'i erkek, 1812'si kadın olmak üzere toplam 4067 kişi olarak bildirilmiştir. Menlik kazasında henüz dönmeyenlerin tahmini 25 kişinin, Demirhisar kazasında ise yaklaşık 18-20 erkek nüfusun geri dönmediği bilgisi iletilmiştir. Nevrekop kazasında ise 3650 kişinin geri dönüş yapmadığı tahmin edilmekteydi.¹³⁰

Genel af ilan edildiği sırada Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında müzakereler devam etmekteydi. İlinde İsyanı, iki taraf arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden oldu. Osmanlı Devleti ayaklanmayı iç işlerine müdahale olarak yorumladı. Osmanlı hükümeti, Sofya'yı Dış ve İç Örgüt ile suç ortaklığı yapmakla suçluyordu. Hükümet, Bulgaristan'ın firarilerin zor durumunu kullanarak Avrupa hükümetlerinin ve kamuoyunun dikkatini çekmeye çalıştığını düşünüyordu.¹³¹ İsyan sırasında Bulgaristan'da savaş yanlıları Makedonya'ya müdahale için hükümete baskı yapmaktaydı. Bulgaristan ile Osmanlı savaş durumuna geldi. Rusya ve Avusturya-Macaristan buna karşıydı. Bulgaristan tek başına müdahale etmeyi göze alamadı. Uluslararası alanda istediği desteği bulamayan Bulgaristan, Makedonya konusunda Babıali'yle iş birliği yoluna gitti.¹³² Bundan sonra diplomatik çabalar ön plana çıktı. Bulgar siyasetçi ve diplomat Grigor Nachovich'in 1903 yılı sonunda diplomatik temsilci olarak Osmanlı başkentine atanmasıyla Osmanlı-Bulgar müzakereleri fiilen başladı.¹³³ Osmanlı-Bulgar müzakerelerinin temel konularından biri de siyasi tutuklar ve firariler için genel af konusuydu. Siyasi tutuklar ve firariler için af Mürzsteg ıslahat programında garanti altına alınmıştı. Müzakereler sonunda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Emareti arasında 8 Nisan 1904 tarihinde İtilafname imzalandı.¹³⁴ İtilafnameyi Bulgaristan Prensiği adına Nachovich, Osmanlı

¹³⁰ BOA. TFR. I. SL. 34/3381, 13 Mart 1320.

¹³¹ BOA. İ..MTZ. (04). 25/1606, 4 Kanun-i sani 1319.

¹³² R.J. Cramton, *Bulgaria*, Oxford University Press, 2007, s. 167.

¹³³ Valentin Kitanov, "Diplomatik and Journalistic Comments on the Agreement between the Ottoman Empire and Principality of Bulgaria in 1904", *CTAD*, Issue 30, 2019, s. 88-91; Brooks, *a.g.e.*, s. 265.

¹³⁴ N. O'Conor to the Marques of Lansdowne, Constantinople, 30 March 1904, No. 135, *HCPP*, *Turkey*. No: 4 (1904).

Devleti adına Sadrazam Said Paşa ve Padişahın Yaveri ve Topçu kumandanı Zeki Paşa imzaladı.¹³⁵

İtilafnamenin 1. ve 2. maddesi Makedonya ile ilgiliydi. Bulgaristan Emareti hem kendi topraklarında hem de Şark-i Rumeli'de devrimci komitaların kurulmasına ve faaliyetlerine müsaade etmeyecekti. Emaret sınır güvenliğinin sağlanması için gerekli tedbirleri alacak, patlayıcı ve zararlı maddelerin geçişine izin vermeyecekti. İtilafnamenin 4. maddesi siyasi suçlular için af garantisi ve firarilere eve dönme hakkı vermekteydi. Genel af siyasi suçlular ve firariler için ilan edilecekti. Firarilere geri dönüşleri için komitacılara da teslim olduktan sonra tutuklanmama garantisi verildi. Firarilerin geri dönüşü için her iki tarafta iş birliği yapmayı kabul etti.¹³⁶ Köylerde hanelerin yeniden inşa edilmesi kararlaştırıldı.¹³⁷ Bir diğer önemli konu firarilere dönüşlerinde gerekli yardımların sağlanmasıydı. Firarilerin geri dönüşünde önlemler ve yardım konusunda Osmanlı Devleti garanti verdi. Tohum alımı için yapılacak yardımlar imparatorluk hazinesinden Ziraat Bankası aracılığıyla ödenecekti. Tohumların ekilmesi için ödemelerin hemen yapılması kararlaştırıldı.¹³⁸

İtilafnameyle taraflar arasında krize neden olan firariler meselesi çözümlendi. Her iki tarafta herhangi bir provokasyon olmaması için üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirme konusunda garanti verdi. En önemli konu sınır güvenliğiydi. Taraflar, sınır hatları boyunca komitacıların hareketliliğini önlenmesi için birlikte çalışmayı kabul etti.¹³⁹ Komitacıların geçişinin engellenmesi için sınırda güvenlik koridoru oluşturulması kararlaştırıldı.¹⁴⁰ Bulgar hükümeti sınırını çete geçişine ve silah ticaretine kapatmayı kabul etti.¹⁴¹

¹³⁵ BOA. Y. A...HUS. 482/177, 24 Kanun-i evvel 1320; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, Cilt I, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 183-184.

¹³⁶ Kıtanov, *a.g.m.*, s. 95.

¹³⁷ N.O'conor to the Marquess of Lansdowne, Constantinople, 12 April 1904, No. 153, *HCPP, Turkey. No: 4 (1904)*; BOA. Y..A...HUS. 482/177, 24 Kanun-i evvel 1320; Cramton, *a.g.e.*, s. 168.

¹³⁸ N. O'Conor to the Marquess of Lansdowne, Constantinople, 9 May 1904, No. 183, *HCPP, Turkey. No: 4(1904)*.

¹³⁹ Buchanon to the Marquess of Lansdowne, Sophia, 18 Nisan 1904, No. 158, *HCPP, Turkey. No: 4(1904)*.

¹⁴⁰ N. O'Conor to the Marquess of Lansdowne, Constantinople, 5 April 1904, No. 137, *HCPP, Turkey. No: 4 (1904)*.

¹⁴¹ Christopher Psilos, *The Young Turk Revolution The Macedonian Question*, The University of Leeds, 2000, s. 28.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FIRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

Bulgaristan ile İtilafnamenin imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti, siyasi suçlular ve firariler için 13 Nisan 1904 tarihinde genel af ilan etti.¹⁴² Genel affın ilanından sonra Rumeli müfettişliği tarafından Selanik, Manastır ve Kosova için yukarıda ayrıntıları verilmiş olan talimatname içeriğine uygun iki sene zarfında Bulgaristan'a ve Şark-i Rumeli'ye firar edenler için ayrı bir talimatname hazırlanmıştır. Talimatname Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve bazı düzeltmelerle kabul edilmiştir. Bu talimatnameye göre;¹⁴³

-Firarilerin geri dönüş işlemlerinin Rumeli Müfettişliği tarafından bölge eşrafı, ihtiyar heyetleri, mülki ve askeri yetkililerden oluşturulacak komisyonlara bırakılması,

-Komisyonların Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleri halkından olup İlinden isyanı sırasında ve son iki sene zarfında hanelerinden firar edenlerin kimlik bilgilerinin kayıtlı olduğu bir deftere sahip olmaları ve kontrolleri bu defterlere göre yapmaları,

-Geri döneceklerin kabul edilecekleri noktalar, Selanik için Brakova, Kosova ve Manastır vilayetlerinden olanlar için Devebağırardan kapıları belirlendi. Firariler nereliyse o kapılara sevk edilmeleri,

-Firariler kabul edildikten sonra eşya ve hayvanları üzerinde vergi alınmaması, fakat gümrük kontrolüne tabi tutulması,

-Silah ve patlayıcı maddelerin ithali kesinlikle yasak olduğu için bu gibi eşya görüldüğünde kesinlikle el konulması,

-Firarilerin kimlik bilgilerinin ikinci maddede belirtilen defterlere göre kontrol edilmesi, defterde isimleri kayıtlı olmayanlar için arkadaşlarının kefaletinin talep edilmesi, bundan sonra da şüpheli durumu olanların inceleme için kaza merkezlerine gönderilmesi,

-Her geçiş noktasında günlük geçeceklerin sayısının defterlere kaydedilmesi, firarilerin Bulgaristan'dan çıkmadan önce köylerine göre ayrılmış olmaları,

-Her Bulgar'ın ve aile reisinin kimliklerinin eksiksiz yanında bulunması, yanlarında tanzim edilmiş bir tezkire ve bu tezkirelerin firari yoluna devam ettiği müddetçe teminat hükmünde olması, tezkirenin hiçbir şekilde başkalarını himaye etmek amacıyla kullanılmaması, firarinin bu tezkireyi ikametgâhına ulaştığı gün yerel makamlara kaydettirmesi,

¹⁴² BOA. Y.MRZ. d... 12185, 1 Nisan 1320; BOA. Y. MRZ.d...12185, 31 Mart 1320.

¹⁴³ BOA. A.J MTZ.(04). 120/26, 8 Nisan 1320; BOA. HR. SFR. 04.. 253/69, 8 Nisan 1320; BOA. Y..MRZ.d... 12199, 4 Nisan 1320.

ÖZER ÖZBOZDAĞLI

- Geri döneceklerin mümkün mertebe belirlenen yol planını takip etmesi ve jandarma eşliğinde gönderilmeleri,
- Firariler sınırdan hareket ettikleri andan itibaren muhtaç olanlara yeteri kadar peksimet dağıtılması,
- Firarilerin takip edeceği yol planını gözden geçirmek için Rumeli Müfettişliğinin memur tayin etmesi,
- Firarilerin geri dönüşlerine eşlik edecek memurlara her türlü desteğin verilmesi,
- Firarilerin kabullerine 8 Mayıs 1904 tarihinde başlanması ve sürecin 8 Temmuz 1904 tarihine kadar devam etmesi, firarilerin 1/14 Haziran rumisine kadar köylerine yerleştirilmelerinin tamamlanmış olması,
- Firarilerin en fakir olanlarının geri dönüşlerinde yardım amaçlı bir miktar para verilmesi,

Bu maddeler kapsamında gerekli tedbirlerin alınması için talimatnamenin Bulgaristan hükümetine de bildirilmesi kararlaştırıldı.

Talimatname kapsamında geri dönüş işlemleri başlamadan önce alınacak tedbirler şunlardı:

- Bu talimatnamenin bastırılarak ilgili vilayetlere dağıtılması,
- Sancak, kaza, nahiye ve köylerden isyan sırasında firar edenlerin kimlik bilgilerinin kayıtlı olduğu bir defterin düzenlenerek müfettişliğe gönderilmesi,
- Firarilerin vilayetler dâhilinde takip edecekleri yol planının müfettişliğe bildirilmesi,
- Firarilerin kimlik bilgilerini ve unvanlarını içeren biletlerin müfettişliğin koordinasyonunda basılması, bu biletlerin firarilerin isim ve ikinci isimlerini, ailesinden refakatinde olanların isimlerini, memleketini, kabul olunduğu kapının ismini ve tarihini, takip edeceği yolu, jandarma nezaretinde gittiği sırada komisyon üyelerinden birinin imzasını içermesi, firarilerin köylerine veya hanelerine ulaştığı tarihin yerel makamlar tarafından bildirilmesi,
- Firarilere ait olup işgal edilmiş ev ve arsaların tahliye edilmesi için geri dönüşler başlamadan önce gerekli tedbirlerin alınması kararlaştırıldı.

Firarilerin geri dönüşleri için hazırlanan talimatname Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleri ahalisinden olan ve son iki sene zarfında (1902-1903) meydana gelen isyanlardan dolayı Bulgaristan ve Şark-i Rumeli'ye firar edenleri kapsamaktaydı. Osmanlı hükümeti, kapılarda görev

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FIRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

yapacak komisyonlara firarilerin son iki sene zarfında firar edenler olup olmadığının tespiti konusunda titiz davranılmasını istemiştir. Bununla birlikte Bulgaristan vatandaşı olup Bulgar nüfusunun artırılması için birtakım hilelerle sınırı geçmeye çalışanlara kesinlikle engel olunması kararlaştırıldı. Talimatname kapsamında kapılarda Müslüman ve Bulgar eşrafından, bölge ihtiyar heyetleriyle, mülki ve askeri görevlilerden bir komisyon oluşturulmasına ve bu komisyonların düzenlenen defterlere göre firarilerin belgelerini kontrol etmesine karar verildi. Selanik, Kosova, Manastır vilayetlerinden olanlara köylerine kadar jandarma refakat edecekti. Geri dönenlerin kimlik bilgileri, firar sebepleri ve süreleri defterlere kaydedilecekti. Bu bilgilerin kaydedilerek arşivlenmesi devletin firarilerle ilgi bir hafızasının oluşması açısından önemliydi. Genel aftan sonra firar eden ve geri dönene şahısların kontrol altında bulundurulması gerekiyordu. Firarilerin daha sonraki hareketleri arşivlenen bu bilgilere göre takip edilecekti. Defterlere kaydedilen bilgiler bu yüzden önemliydi. Tekrar firar edenler kabul edilmeyecekti.¹⁴⁴

Hilmi Paşa, geri döneceklerin kontrollerinin dikkatli bir şekilde yapılarak kapılardan günlük geçişin 100 kişi ile sınırlandırılması konusunda komisyonlara talimat vermiştir.¹⁴⁵ Talimatname ilan edilmeden Kosova ve Selanik vilayetlerinden kapılardan 100'den fazla kişinin kabul edilmesinin mümkün olup olmadığının araştırılması istenmiştir. Brakova kapısından günde 100 kişiden fazlasının kabul edilemeyeceği heyet tarafından bildirilmiştir. Günlük geçişler için 100 kişiye izin verilmesinin yetersiz olduğu şeklinde Bulgaristan tarafından şikâyetler dile getirilmiştir. Bulgar hükümeti bu uygulamanın sıkıntılara yol açtığını belirterek uygulamadan vazgeçilmesi için Osmanlı hükümetine başvurmuştur. Bulgar hükümetinin talebi her kapıya günlük kaç firari giderse onun kabul edilmesiydi. Osmanlı hükümeti konunun incelenmesi için Rumeli Müfettişliğine talimat vermiştir. Yapılan incelemede emaret memurlarının firarilerin hepsinin birkaç gün içerisinde geçişini planladığı tespit edilmiştir. Böyle bir uygulamanın firarilerin evrak incelmelerinde sıkıntı yaratacağı, bu şekilde sağlıklı kayıt tutulmasının zor olacağı ve firariler arasına bir hayli komitacının karışarak geçiş yapabileceği, bu sebeplerle her kapıda belirlenen sayının korunması kararlaştırılmıştır. Sorunun ortadan kaldırılması için Razlık mıntıkasında Avramova ve Yenimahalle kapıları açılmıştır.¹⁴⁶

¹⁴⁴ BOA. *DH. MKT.* 490/52, 23 Haziran 1320.

¹⁴⁵ Graves to N. O'Conor, Salonica, 19 May 1904, No. 204, *HCPP, Turkey. No: 4 (1904)*.

¹⁴⁶ BOA. *HR. SFR. 04.* 254/1, 2 Mayıs 1320; BOA. *A. J MTZ. (04)*. 117/43, 10 Mayıs 1320; BOA. *Y. MTV.* 260/52, 11 Mayıs 1320.

Talimatname kapsamında her hafta sonuna kadar gelenlerin bilgilerinin düzenli bildirilmesi istenmiştir.¹⁴⁷ Firarilerin vilayetlerde hane ve mülklerinin bulunduğunu belgelemesi, komisyonlara yeteri kadar kâtip, polis ve jandarma verilmesi, gerekli olursa askerde verilmesi, jandarma ve polis ile ilgili şikâyet olmamasına özen gösterilmesi kararlaştırıldı.¹⁴⁸ Polis ve Jandarmanın firarilere davranışları konusunda dikkatli olması, firarilere kolaylık sağlanması ve kötü muameleye meydan verilmemesi konusunda talimat verilmiştir. Kötü muameleye adı karışan memurlar yapılan soruşturmalar sonunda cezalandırılmıştır.¹⁴⁹

Osmanlı Devleti, geri dönen firarilere birtakım yardım yapılması konusunda Bulgaristan hükümetine garanti vermişti. Osmanlı Devleti'nin yapacağı yardım firarilerin kendilerini bir belirsizlik ortamında bulmaması açısından önemliydi. Geri dönenlerin güvenlikleri, içlerinde fakir ve muhtaç olanların işçeleri vilayetler tarafından karşılanacaktı.¹⁵⁰ Fakir ve muhtaç olanlara kapılardan hanelerine gidene kadar işçeleri için ödeme yapılmasına karar verildi. Bu kapsamda 100.000 kuruş ödenek ayrıldı.¹⁵¹ İlinden ayaklanması sırasında askerler ile isyancılar arasındaki çarpışmalarda tahrip olan köyler yeniden inşa edilecekti.¹⁵² Köylerine geri dönen firarilerin haneleri yanarak harap olanlara meskenlerinin yeniden inşası, fakir olanlara yemeklik ve tohumluk zahire ve çift hayvanı olmayanlara hayvan tedariki için 1500 liranın vilayetlere gönderilmesine karar verildi.¹⁵³ Osmanlı Devleti Bulgaristan'ın evlerine dönen firarilere yardım etmesine izin verdi. Bulgaristan hükümeti, firarilere kredi vermeyi kararlaştırdı. Kredi Makedonya'daki din adamları ve ticari temsilcilikleri vasıtasıyla dağıtılacaktı.¹⁵⁴

Firarilerden yürüyemeyecek durumda ve hasta olanların sınırdan memleketlerine kadar trenle geri dönüşlerine izin verilmesi için başvurular olmuştur. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Rumeli Müfettişliğinden bu

¹⁴⁷ BOA. *DH. MKT.* 490/52, 23 Haziran 1320.

¹⁴⁸ BOA. *Y. MRZ.d...* 12199, 4 Nisan 1320; BOA. *A. J MTZ. (04).* 116/38, 27 Nisan 1320.

¹⁴⁹ BOA. *HR. SFR. 04..* 254/5, 15 Mayıs 1320.

¹⁵⁰ BOA. *İ.HUS.* 102/136.

¹⁵¹ BOA. *A. J MTZ. (04).* 120/6, 8 Nisan 1320; BOA. *İ. HUS.* 120/70, 17 Ağustos 1320; BOA. *HR. SFR. 04..* 254/5, 15 Mayıs 1320; BOA. *İ.MTZ.(04).* 25/1632, 4 Nisan 1320.

¹⁵² Memorandum communicated by Austro-Hungarian Charge d'Affaires, No: 280, 3 August, 1904, *HCPPP, Turkey, No: 4 (1904).*

¹⁵³ BOA. *DH. MKT.* 887/9, 18 Ağustos 1320.

¹⁵⁴ BOA. *A. J MTZ. (04)* 117/43, 12 Mayıs 1320.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FİRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

yolla geleceklerin sınırda kimlikleri incelendikten sonra nereli oldukları, isimleri, yaşları, eşkallerinin kayıtlı olduğu ilmühaber şeklinde bir belge verilmesini istemiştir. Sınır kapılarındaki görevlilerin talimatname maddelerini eksiksiz uygulaması talimatı verilmiştir. Bu şekilde firarilerin trenle gelmesinde bir sorun olmadığı gerekli makamlara iletilmiştir. Tren ücretlerinin Osmanlı hükümeti tarafından karşılanması kararlaştırıldı.¹⁵⁵

Talimatname ilan edildikten sonra sürecin aksamaması için Bulgaristan makamları ile sürekli iletişim haline olunmasına karar verildi. Bulgaristan Yüksek komiseri Ali Ferruh Bey bu süreçte geri dönmeyen veya bundan çekinen şahıslara ilgili nasıl bir muamele yapılacağını Bulgaristan hükümetine sormuştur. Emaret yetkilileri geri dönmeyenlerin bundan sonra serbest dolaşamayacağını, yol yapım çalışmalarında çalıştırılacaklarını belirtmişlerdir. Yalnız kadın, yaşlı ve hasta olanlara yardım yapılacağı ifade edilmiştir.¹⁵⁶

Geri dönüşler için hukuki alt yapı hazır olmasına rağmen uygulamada gecikmeler yaşanmıştır. Her iki tarafta gecikme konusunda birbirini suçlamaktaydı. Sadrazam, İngiliz Sefirine gecikmenin Bulgar hükümetinden istenen listeleri henüz hazırlanmamasından kaynaklandığını söylemiştir.¹⁵⁷ Bulgaristan hükümeti ise gecikmenin Osmanlı hükümetinin firarilerin isimleri ve geldikleri yerleri belirten listelerin hazırlanmasındaki ısrardan kaynaklandığını belirtmekteydi. Osmanlı hükümeti ise, komitacıların firari kılığında geri dönmemeleri için geri gönderileceklerin ayrıntılı listelerinin hazırlanması konusunda ısrar etmekteydi. Bulgaristan, ise mültecilerin dağılık ve çoğu zaman hareket halinde olduklarından listelerini yapmanın zor olduğunu savunuyordu.¹⁵⁸ Bulgaristan hükümetinin listeleri Osmanlı hükümetine teslim etmesiyle kriz aşıldı. Liste krizinin aşılmasından sonra firariler nisan ayının sonundan itibaren dönmeye başladı.¹⁵⁹ Firarilerin geri dönüşünün 25 Haziran'a kadar tamamlanması öngörülmekteydi. Fakat geri

¹⁵⁵ BOA. HR. SFR. 04.. 253/73, 16 Mayıs 1320.

¹⁵⁶ BOA. Y.. PRK.MK. 18/81, 20 Nisan 1904.

¹⁵⁷ N. O'Conor to the Marquess of Lansdowne, Constantinople, 9 May 1904, No. 183, HCPP, Turkey. No: 4 (1904).

¹⁵⁸ Buchanan to the Mrquess of Lansdowne, Sophia, 10 May 1904, No. 184, HCPP, Turkey. No: 4 (1904); Dakin, a.g.e., s. 154.

¹⁵⁹ Buchana to the Marquess of Lansdowne, Sophia, 18 May 1904, No. 203, HCPP, Turkey. No: 4 (1904); BOA. DH. MKT. 813/50.

ÖZER ÖZBOZDAĞLI

dönüşlerin tamamlanamaması ve süreçte aksamaların yaşanması nedeniyle sürenin 25 Temmuz'a kadar uzatılması kararlaştırıldı.¹⁶⁰

Talimatnamenin uygulamaya konulmasından sonra firariler gruplar halinde dönmeye başlamıştır. Rumeli müfettişliği Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinden firar edip dönmeyenleri iki kısma ayırmaktaydı. Birinci kısım, komitacılığı tercih ederek bunlarla birlikte aileleri olmadan firar edenlerdi. Bunların 300-400 kişiden ibaret olduğu tahmin edilmekteydi. İkinci kısım ise erkek, kadın ve çocuklardan yaklaşık 9000 kişiden oluşmaktaydı. Bunların tamamına yakını Selanik vilayetine bağlı Razlık, Nevrekop ve Cuma-i Bâlâ kazalarındandı.¹⁶¹ Geri dönüş yapanların sayıları hem günlük hem de haftalık bildirilmekteydi.¹⁶² Devebağırardan, Brakova, Avramova ve Yenimahalle kapılarından günlük gönderilen verilere göre geri dönenlerin sayısı şu şekildedir,¹⁶³

Tablo 1: Geri dönüş yapanların vilayetlere göre dağılımı

Dönüş yapılan vilayet	Geri dönüş yapan firarilerin sayısı
Selanik Vilayeti	
Selanik merkez	7
Avrethisar	88
Drama	2
Ustrumca	13
Tikveş	4
Gevgili	13
Vodine kazası	4
Siroz sancağı merkez	5
Nevrekop kazası	1723
Cuma-i Bâlâ kazası	535
Razlık kazası	1547
Menlik kazası	67
Petriç kazası	1
Demirhisar	9
Manastır Vilayeti	

¹⁶⁰ BOA. *DH. MKT.* 490/52, 25 Nisan 1320; BOA. *DH. MKT.* 490/52, 26 Temmuz 1320.

¹⁶¹ BOA. *A. / MTZ.* (04). 117/43, 12 Mayıs 1320.

¹⁶² BOA. *DH. MKT.* 253/73, 15 Mayıs 1320; BOA. *DH. MKT.* 81/37, 22 Mayıs 1320.

¹⁶³ BOA. *DH. MKT.* 83/150.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FİRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

Kırçova kazası	3
Kruşevo nahiyesi	1
Kosova Vilayeti	
Koçana kazası	1
Osmaniye kazası	10

Osmanlı arşiv belgelerinden tespit edebilen bu verilere göre toplam 4.033 firari geri dönmüştür. Geri dönenlerin sayıları, nereli olduklarına bağlı olarak ayrı ayrı gönderilmekle birlikte, toplu olarak da iletilmekteydi. 6 Mayıs 1904 tarihli bir Osmanlı belgesine göre Nevrekop, Cuma- Bâlâ, Razlık, Petriç, Menlik ve Demirhisar kazalı 106 kişinin işlemleri yapılarak kapılardan geçişleri sağlanmıştır. 11 Mayıs tarihli bir başka belgede ise bazı karyelerden firar eden 113 kişinin daha geri dönüş yaptığı bildirilmiştir. 14 Mayıs'ta gönderilen raporda Cuma-i Bâlâ ve Razlık kazalarından 80 kişinin geri dönüş işlemleri yapılmıştır. 14 Haziran tarihinde Şarki Rumeli'den 89 firarinin geri döndüğü askeri makamlar tarafından bildirilmiştir.¹⁶⁴ Toplu iletilen bu veriler günlük gönderilen sayılara eklendiğinde 4.418 firari geri dönmüştür.

Geri dönen firarilerin sayıları haftalıkta gönderilmekteydi. Nisan'ın 25'inden 30'una kadar Avramova ve Brakova kapılarından 1270 firari geri dönmüştür. 22 Mayıs tarihinde 9. Fırka kumandanlığı gönderdiği telgrafta haftalık olarak Brakova Kapısından 1146, Avramova ve Yeni mahalle kapısından 953 firari geri dönüş yapmıştır. 29 Mayıs tarihli bir belgede Selanik ve havalisine 1240 kişinin geri dönüş yaptığı belirtilmektedir. 15 Haziran 1904 tarihli belgede ise bu hafta zarfında 151 firarinin geri döndüğü belirtilmektedir.¹⁶⁵ Haftalık verilen bu verilere göre ise 4.760 firari dönmüştür. Haftalık veriler düzenli değildir ve eksiklikler mevcuttur.

İngiltere'nin Sofya Konsolosuna göre, mayıs ayının ortalarına kadar yaklaşık 4000 firari sınırı geçerek geri dönüş yapmıştır.¹⁶⁶ Avusturya-Macaristan'ın Selanik konsolosuna göre ise 30 Mayıs 1904 tarihine kadar 4858 firari Makedonya'ya dönmüştür.¹⁶⁷

¹⁶⁴ BOA. *DH. MKT.* 813/50, 27 Nisan 1320; BOA. *A.} MTZ. (04).* 116/38, 23 Nisan 1320.

¹⁶⁵ BOA. *HR. SFR. 04.* 253/73, 13 Mayıs 1320; BOA. *DH. MKT.* 813/50, 27 Nisan 1320; BOA. *A.} MTZ. (04).* 116/38, 23 Nisan 1320; BOA. *HR. SFR. 04.* 253/73 16 Mayıs 1320; BOA. *Y. MTV.* 260/186, 2 Haziran 1320; BOA. *Y. MTV.* 260/52, 11 Mayıs 1320.

¹⁶⁶ Buchanan to the Marquess of Lansdowne, Sophia, 18 May 1904, No. 203, *HCPP, Turkey. No: 4 (1904).*

¹⁶⁷ Konsolosa göre, 1806 firari de Edirne'ye dönmüştür. FO. 208, The Marquess of Lansdowne to Sir F. Plunkett, 1 June 1904, No. 208, *HCPP, Turkey. No: 4 (1904).*

Geri dönüşler devam ederken danışma heyetinden gözlemci sıfatıyla Devebağırardan kapısına giden Maşo Efendi yazdığı raporda; gerek yollarda karşılaştığı firarilerden ve yerel halk Bulgarlardan aldığı malumatta memurların geri dönenlere çok büyük kolaylıklar sağladığını, muhtaç olanlara yeteri kadar peksimet verildiğini, yürüyemeyecek durumda olanlara binek hayvanı sağlandığını, firarilerin jandarmaların refakatinde emniyetli bir şekilde memleketlerine döndüklerini tespit etmiştir.¹⁶⁸

İngiltere'nin Selanik Konsolosuna göre Osmanlı-Bulgar sözleşmesi kapsamında Bulgaristan'dan firarilerin dönüşünün tahmin edilenden daha başarılı bir şekilde gerçekleşmekteydi.¹⁶⁹ Bulgaristan'a sığınan firarilerin evlerine zamanında dönüşleri en acil meseleydi. Ekinlerin ekilmesi için mevsim çok ilerlemeden geri dönüş işlemlerinin bitirilmesi gerekiyordu.¹⁷⁰ İngiliz konsolosluk raporları birçok firarinin de köylerine iade edildiğini, tarlarını ekmeye başladıklarını ve ürünlerinin iyi olduğu gibi belirtmekteydi.¹⁷¹

Muallim ve papazlardan genel af sonrası hapisanelerden tahliye edilip Bulgaristan'a firar edenler ve orada bulunup geri dönüş için müracaat edenler olursa bunların iki sene içinde firar edenlerden olup olmadıklarının belirlenmesi istendi. Geçişlerine izin verilenlerin doğrudan köylerine gitmeleri ve mesleklerinden menedildikleri için eski görevlerinde istihdam ettirilmemeleri kararlaştırıldı.¹⁷² Örneğin, firaren Bulgaristan'da bulunup geri dönüş yapmak isteyen Nevrekop'tan 10, Razlık'tan 7, Cuma-i Bâlâ'dan ise 7 papaz kaza merkezlerinde bulunmayacaklarına dair taahhütname alınarak köylerine gönderilmiştir.¹⁷³ 1902 senesinden önce Bulgaristan'a firar eden muallim ve papazlar kabul edilmemiştir.¹⁷⁴ Planka'dan 1902 öncesinde firar edip af kapsamında geri dönmek isteyen Bulgarların geçişine izin verilmemiştir.¹⁷⁵

¹⁶⁸ BOA. HR. SFR. 04.. 253/73, 14 Mayıs 1320.

¹⁶⁹ Consul-General Graves to Sir N. O'Conor, Selanik, 19 May 1904, No. 204, HCPP, Turkey. No: 4 (1904).

¹⁷⁰ N.O'Conor to the Marquess of Lansdowne, Constantinople, 4 May 1904, No. 181, HCPP, Turkey. No: 4 (1904).

¹⁷¹ The Marquess of Lansdowne to Sir F. Plunkett, No. 226, HCPP, Turkey. No: 4 (1904).

¹⁷² BOA. DH. MKT. 490/52, 30 Haziran 1320.

¹⁷³ BOA. DH. MKT. 490/52, 1 Temmuz 1320.

¹⁷⁴ BOA. HR. SFR. 04.. 154/6, 18 Mayıs 1320.

¹⁷⁵ Fontana to General Graves, Uskub, 15 June 1904, No. 248, HCPP, Turkey. No: 4 (1904).

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FİRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

Firarilerin geri dönüş işlemleri temmuz ayının sonunda tamamlandı. Bundan sonra geri dönüş için yapılan müracaatlar kabul edilmedi.¹⁷⁶ 13 Nisan 1904 tarihinde çıkarılan genel af ve talimatnamelerle firarilerin önemli bir kısmı geri dönmüştür. Avusturya-Macaristan'ın Selanik konsolosu ağustos ayının başında Viyana'ya gönderdiği raporda, Bulgaristan'a kaçan firarilerden 6000'den (yaklaşık %86'sı) fazlasının Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerine geri döndüğünü belirtmiştir.¹⁷⁷ Firarilerden bir kısmı geri dönmeyi reddederek Bulgaristan'da kalmıştır. Bununla birlikte Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinden Bulgaristan'a firarlar olayları devam etmiştir. Osmanlı Devleti, firarilerin dönem dönem geri dönüş için yaptığı müracaatları reddetmiştir. Firarilerin geri dönüş için II. Meşrutiyetin ilanından sonra yapılacak düzenlemeyi beklemeleri gerekecekti.¹⁷⁸

Sonuç

Firariler konusu, Makedonya sorunu bağlamında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında önemli bir sorun oldu. Makedonya vilayetlerinden Bulgaristan'a gerçekleşen firarlar Komitaların Makedonya'da etkinliğini artırmasına bağlı olarak 1900'lerin başından itibaren yoğunlaşmaya başladı. Bulgaristan'a gerçekleşen firarların en yoğun olduğu dönem 1902-1903 tarihleridir. Bu dönemde Makedonya'da Cuma ve İlinden ayaklanmaları çıktı.

Cuma ayaklanmasından sonra gerçekleşen firarlar incelendiğinde komitalarla iltisaklı olan şahısların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Firarlar da komitaların doğrudan yönlendirmesi ve tehditleri etkili oldu. Firar edeneler içerisinde erkek nüfus ağırlık olmakla birlikte aileler de vardı. Osmanlı Devleti firariler meselesinin siyasallaşarak bir kriz haline gelmemesi için isyan sonrasında genel af ilan ederek firariler meselesini çözmeye çalıştı. Ancak genel afan istenilen sonuç alınmadı. Çünkü İç Örgütün 1903 yılı içinde genel bir ayaklanma planlamaktaydı. Komitacılar bir taraftan firar eden insanların geri dönüşünü engellemeye çalışarak meseleyi bir insani krize dönüştürmeye çalıştı. Bununla birlikte Bulgaristan'ın da firarilere destek olmasıyla mesele uluslararası alanda Osmanlı Devleti'ne karşı kullanışlı bir

¹⁷⁶ BOA. BEO. 2821/211519, 20 Nisan 1322; Şeh, a.g.e., s. 150.

¹⁷⁷Memorandum communicated by Austro-Hungarian Charge d'Affaires, 3 August, 1904, No. 280, HCPP, Turkey. No: 4 (1904).

¹⁷⁸Özer Özbozdağlı, *İttihat-Terakki ve Makedonya Sorunu*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Çolak, Tokat 2016.

ÖZER ÖZBOZDAĞLI

konu haline geldi. Firariler meselesi, Avrupa diplomasinin dayattığı reform planlarının da temel konularından bir haline geldi.

İlinden İsyanıyla birlikte artan firarlar 1903 yılının sonlarına gelindiğinde ciddi boyutlara ulaştı. Osmanlı Devleti, Mürzsteg reform planıyla genel af ilan etmeyi kabul etti. 1904 yılı başında firarilerin geri dönüşü için genel af ilan edildi ve kapsamlı bir düzenleme yapıldı. Bulgaristan firarileri geri dönüş için teşvik etmeyince genel aftan beklenen netice alınamadı. Firariler konusu Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında yürütülen müzakerelerinde temel konusu olduğu için geri dönüşler için iki taraf arasında imzalanacak İtilafnameyi beklemek gerekecekti. İtilafnamenin imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti firarilerin geri dönüşü için bir düzenleme yaptı. Bulgaristan'ın da firarileri geri dönüş için teşvik etmesiyle kitlesel geri dönüşler başladı. Firarilerin büyük bir kısmı geri dönmekle birlikte bir kısmı Bulgaristan'da kaldı. Firar olayları 1904 yılı sonrasında da devam etti ve döngüsel bir süreç haline geldi. Firariler konusu, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında önemli bir sorun olmaya devam etti. Firarilerin dönem dönem geri dönüş için Osmanlı Devleti'ne yaptığı müracaatlar kabul edilmedi.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Bulgaristan Evrakı (A.} MTZ. (04.)): 86/42;87/35;87/58; 116/38;105/31;117/43;107/55; 115/30; 25/1606; 120/26; 116/38; 117/43;25/1632; 117/43; 116/38; 116/38; 120/6.

Babıali Evrak Odası (BEO): 22/168;2019/15136;2062/154644;2062/154644;2013/15092; 2062/154644; 2821/211519.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT): 562/65; 652/65; 490/52; 4908/52; 813/50;887/9; 813/50;253/73; 81/37;83/150.

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH. ŞFR): 298/101;299/56.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FİRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR. SFR. 04): 253/63;253/12;
253/13;253/15;253/16;253/20; 253/56;
253/24;450/63;253/30;253/48;488/274; 253/46; 253/47; 253/69; 254/1;
254/5; 253/73; 253/73; 154/6.

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR. TH): 277/85;227/48,

İrade Hususi (İ. HUS): 102/136;120/70.

İrade Bulgaristan (İ. MTZ. (04)): 30/1942.

Teftişat-ı Rumeli Sadaret Evrakı (TFR. I. A.): 2/120;3/277;1/79;16/1577.

Teftişat-ı Rumeli Kosova Evrakı (TFR. I. KV): 53/5207.

Teftişat-ı Rumeli Selanik Evrakı (TFR.I.SL): 8/744;10/93;34/3381.

Yıldız Maruzat Defterleri (Y..MRZ.d...): 11004; 11931; 11890;11931;11901;
12185;12199.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.. MTV): 236/152; 253/162; 260/52; 260/186;
260/52.

Yıldız Askeri Maruzat (Y.. PRK.ASK): 187/62;187/68.

Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y.. PRK.MK): 18/81

Yıldız Umumi (Y. PRK. UM.): 61/22;61/56;61/63;61/58.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.. A... HUS): 438/70;482/177.

Yayınlanmış Belgeler

House of Common Parliamentary Papers (HCPP), Further Correspondence
Respectin the Affairs of South-Eastern Europe, Turkey. No: 1 (1903).

House of Common Parliamentary Papers (HCPP), Further Correspondence
Respectin the Affairs of South-Eastern Europe, Turkey. No: 1 (1904), March-
September 1903.

House of Common Parliamentary Papers (HCPP), Further Correspondence Respectin the Affairs of South-Eastern Europe, Turkey. No: 2(1904).

House of Common Parliamentary Papers (HCPP), Further Correspondence Respectin the Affairs of South-Eastern Europe, Turkey. No: 4 (1904).

Kitaplar ve Makaleler

ADANIR, Fikret, *Makedonya Sorunu*, (çev.) İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

AHBAB, Yakub, “Amerikan ve İngiliz Basımında İlinden İsyanı 1903”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2015, ss. 119-151.

ASLANOVA SAYLAK, Sevilya, “Osmanlı -Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu 1885-1908”, *Akademik Bakış*, Cilt 10, Sayı 19, 2016, ss. 107-139.

AYDIN, Mahir, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 9, Sayı 9, İstanbul 1989, ss. 209-234.

_____, “Bulgaristan Komiserliği”, *Türk Tarihi Belgeleri Dergisi*, Cilt XVII, Ankara 1997, ss. 71-125.

BAYRAKTAR, Kaya, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, *Bilig*, Sayı 69, 2014, ss. 1-28.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi*, Cilt I, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

BEYDİLLİ, Kemal, “II. Abdülhamid Döneminde Makedonya Mes’eleleri’ne Dair”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 9, Sayı 9, İstanbul 1989, ss. 77-99.

BROOKS, Julian, *Managing Macedonia: British Statecraft, Intervention and “Proto-peacekeeping” in Ottoman Macedonia*, Simon Fraser University, 2014.

CRAMTON, R. J., *Bulgaria*, Oxford University Press, 2007.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FİRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

ÇETİNSAYA, Gökhan, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 47, 2016, ss. 353-459.

DAKİN, Douglas, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913*, Thessalonika 1966.

FRUSETTA, James Walter, *Bulgaria's Macedonia: Nation-Building and State-Building, Centralization and Autonomy in Pirin Macedonia, 1903-1952*, University of Maryland College Park, 2006.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, (çev.) İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

_____, "İttihadçılar ve Makedonya İhtilal Komiteleri; İttihat ve Terakki Hükümetinin Başlamasına Kadar İlişkiler, Pazarlıklar ve Sonuçları", *Tarih Dergisi*, Sayı 38, 2011, ss. 101-118.

İPEK, Nedim, "Kaynakların Dilinde Göç Kavramı", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 17, Sayı 17, 2014, ss. 9-20.

İRTEM, Süleyman Kani, *Makedonya Meselesi*, (haz.) Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

İSKEFİYELİ, Zeynep ve TİLBE, Özgür, "Makedonya Meselesinde Osmanlı Devleti'nin Dış Basındaki Sesi: Rumeli Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa", *Çeşm-i Cihan*, Cilt 4, Sayı 2, 2017, ss. 27-48.

İSOV, Mümin, "Makedonya Hareketi'nde Savaşa Giden Liderlik Mücadelesi: VMORO ile VMOK Arasındaki İlişkilerin Bir Boyutu (1896-1903)", *Balkan Tarihi Araştırmaları I*, (ed.) Bülent Akyay, *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Edirne 2021, ss. 221-254.

KITANOV, Valantin, "Diplomatik and Journalistic Comments on the Agreement between the Ottoman Empire and Principality of Bulgaria in 1904", *CTAD*, Issue 30, 2019, ss. 85-108.

LANGE-AKHUND, Nadine, *The Macedonian Question 1893-1908 From Western Sources*, Columbia University Press, Newyork 1998.

ÖZER ÖZBOZDAĞLI

Osmanlı Avrupası'nda Bölücülük Cereyanı: Makedonya Komitacılarının Anıları, (der.) Mümin İsov ve Ergün Hasanoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

ÖZBOZDAĞLI, Özer, *İttihat-Terakki ve Makedonya Sorunu*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Çolak, Tokat 2016.

ÖZTAN, Ramazan Hakkı, “Technologies of Rebellion: Ottoman Balkans of Technological Contestation, 1872-1912, New Europe College Yearbook, (ed.) Irina Vainoski-Mühai, Bucharest 2018, ss. 299-330.

PANDEVSKİ, Manol, “İlindenskite Begaltsi vo Bulgariya vo 1903-1904 Godina”, *Kniga za İlinden*, Üsküp, İstitüt za Natsiyonalna İstoriya, 1969, ss. 215-232.

PERRY, Duncan M., *The Politics of Terror: The Macedonian Liberation Movements 1893-1903*, Duke University Press, Durham 1988.

PSİLOS, Christopher, *The Young Turk Revolution The Macedonian Question*, The University of Leeds, 2000.

SAATÇI, Meltem Begüm, “XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 188-207.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Makedonya Sorunu”, *Makedonya Sorunu Düünden Bugüne*, (ed.) Murat Hatipoğlu, ASAM Yayınları, Ankara 2002, ss. 49-70.

ŞEH, İsra, *Balkan Tarihinde İlinden İsyanı ve Kruşevo'da Hükümet Kurma Girişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, İstanbul 2021.

TOKAY, Gül, *Makedonya Sorunu (1903-1908)*, Afa Yayınları, İstanbul 1995.

UZER, Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

OSMANLI MAKEDONYASI'NDAN BULGARİSTAN'A FİRAR EDEN BULGARLARIN
EVE DÖNÜŞ MESELESİ (1902-1904)

YOSMAOĞLU, İpek, *Blood Ties: Religion Violence and the Politics of Nationhood in Ottoman Macedonia 1878-1908*, Cornell University Press, 2014.